

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Katedra obecné antropologie

Bc. Kateřina Formánková

**Nacionální ideologie sokolského hnutí
v prvních dvou desetiletích jeho existence**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Lucie Storchová, Ph.D.

Praha 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 24. června 2014

Kateřina Formánková

Poděkování

Děkuji Lucii Storchové za podnětné připomínky a zodpovědné vedení práce a Ondřeji Fiedlerovi za soustavnou pomoc.

Abstrakt

Cílem této práce je na základě analýzy jazykové stránky reprezentací v raných sokolských textech ukázat, do jaké míry a jakým způsobem je sokolský diskurz vystavěn na nacionálně-ideologických základech. Nacionální ideologii zde chápu jako komplexní, byť neohraničený a nejednoznačně definovatelný, princip, který spojuje a rozvíjí určité předpoklady, ideje a v případě 19. století zejména ideály za účelem jejich masivního rozšíření a kladného přijetí. K tomu dochází právě prostřednictvím specifického sokolského diskurzu. V rámci tohoto diskurzu budu rozlišovat jednotlivé roviny, na nichž dochází pomocí různých argumentačních a narativních prostředků k vypovídání ideálů spojujících tělocvičné a nacionální zájmy. Práce obsahuje tři analytické části. V první z nich se zabývám diskursivními mechanismy – opakujícími se argumentačními či narativními strategiemi a rétorickými prostředky. Ve druhé části se zabývám sokolským pojetím ideálního člověka a ve třetí části tím, jak se konkrétně tento ideální člověk podílí na rozkvětu národa, tedy na deklarovaném hlavním cíli sokolských snah.

Klíčová slova: Sokol, národ, ideologie, tělesná výchova, zdraví

Abstract

The aim of this work is to analyze the linguistic representations in the early texts of Sokol and to show to what extent and how the discourse of Sokol is built on national-ideological grounds. I understand national ideology as a complex principle, yet unbounded and undefinable, which connects and develops certain assumptions, ideas and, in the case of the 19th century, especially ideals for their massive expansion and acclaim. This is happening through a specific Sokol discourse. Within this discourse, I will distinguish between different levels on which the ideals connecting gymnastic and nationalist interests are produced using different argumentative and narrative devices. The work contains of three analytical parts. The first one deals with the discursive mechanisms – repeated argumentation or narrative strategies and rhetorical devices. In the second part, I deal with Sokol conception of the ideal man and the third part deals with question, how specifically the ideal person is involved in the prosperity of the nation, therefore in the declared main objective of Sokol efforts.

Keywords: Sokol, nation, ideology, physical education, health

Obsah

Abstrakt	4
1. Úvod	7
1.1 Prameny.....	9
2. Reflexe Sokola v odborné a populárně naučné literatuře	14
3. Sokolský diskurz	22
3.1 Diskurzivní pravidelnosti	22
3.2 Argumentační strategie.....	26
3.3 Rétorické prostředky.....	29
4. Ideální člověk	35
4.1 Zdraví.....	36
4.1.1 Fyzické (medicínské) zdraví člověka.....	37
4.1.2 Nemoc	40
4.1.3 Zdraví člověka v kontextu vztahu těla a duše.....	41
4.2 Krása	44
4.2.1 Krásné tělo	44
4.2.2 Deformované tělo.....	46
4.3 Zdatnost	47
4.3.1 Tělesná zdatnost.....	48
4.3.2 Duševní zdatnost.....	50
4.4 Gender	52
5. Národ	57
5.1 Práce	60
5.2 Brannost.....	65
5.3 Tělesná výchova	68
6. Závěr	71
Seznam použité literatury	73

1. Úvod

Již před vznikem Sokola existovaly v českých zemích tělocvičné ústavy, např. Tělocvičný ústav Malypetrův nebo Tělocvičný ústav Schmidtův, kde cvičil i Tyrš a mnoho pozdějších Sokolů.¹ Tyto instituce ovšem neměly charakter spolku a jejich primárním zájmem byl především tělocvik jako takový. Právě v prostorách Malypetrova ústavu byla založena v roce 1862 Tělocvičná jednota Pražská, později Sokol Pražský. Činovníci sokolského hnutí již od počátku reflektovali specifický obsah spolku: „*Mýlil by se, kdo by jednotu sokolskou považoval za pouhý obyčejný ústav k sílení svalů a cvičení křepkosti těla; (...) Účel Sokola leží výše, mnohem výše! (...) Nadchnouti junáctvo české horoucí láskou pro ony věčně skvělé ideály lidstva, pro svobodu, osvětu, mravnost, pro pravdu a právo, roznítiti v mladých srdcích posvátný plamen čistého vlastenectví, vzbuditi v mladém mužstvu našem opět starou statečnost a hrdost českou, toť onen vyšší, onen vznešenější cíl sokolského bratrstva.*“²

Nově vzniklý Sokol ovšem tedy neměl být jen čistě tělocvičným spolkem, měl mít mnohem závažnější přesah – měl být spolkem národním s hlavním úkolem „*odchovávat opravdové národní charaktery a přispívati ku šlechtění a utužování lidské a vlastenecké povahy*“.³ Sokol měl být dokonce jakýmsi spolkem všech Čechů, národním pojítkem: „*Řečeno jednou, že naše snaha po rozvoji za dovršenou se pokládati nemůže, pokud každý kdo Čech, též sokolem se nestal.*“⁴

Cílem výpovědí, které kladou důraz na pěstování tělocviku, tedy není jenom toto pěstování tělocviku obhájit, ale zejména přispět k „rozkvětu“ národa, kterého však lze dosáhnout právě a pouze za pomoci tělocviku. Jde tedy o specificky vystavěný nacionálně-tělocvičný modus vypovídání, který je v raných sokolských textech zcela dominantní. Podle mého názoru se tento sokolský diskurz formoval zejména v textech publikovaných v prvních dvou desetiletích existence tělocvičného hnutí, což byla zhruba doba, kdy se Sokol jakožto spolek etabloval.

Sokolský diskurz by zajisté nemohl fungovat bez sdílené představy národa, a jakožto produkt nacionální ideologie ho také budu chápat. Nacionální ideologii zde totiž pojímám jako komplexní, byť neohraničený a nikoliv jednoznačně definovatelný, princip, který spojuje a rozvíjí určité předpoklady, ideje a v případě 19. století zejména ideály za účelem jejich

¹*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 37-43.

²Tamtéž, s. 14.

³Tamtéž, s. 22.

⁴*Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 2.

masivního rozšíření a kladného přijetí. Činí tak prostřednictvím velice rozmanitých a za jiných okolností nepřilíš snadno slučitelných diskurzů, které však nacionální ideologie může takřikajíc přimět ke spolupráci. Cílem této práce proto bude analyzovat výpovědi v raných sokolských textech, což mi umožní nalézt, kategorizovat a popsat jisté partikulární diskurzy a vysvětlit jejich fungování v rámci nacionální ideologie. Avšak spíše než tím, nakolik jsou tyto diskurzy svébytné či z jakých dalších „tradic“ mohou vycházet, mě bude zajímat, jakým způsobem jsou ovlivněné či dokonce determinované explicitně deklarovanou snahou o „rozkvět národa“. Nacionálně podmíněnou funkci vypovídání v sokolských textech považuji za natolik zásadní, dominantní a všudypřítomnou, že ve výsledku budu rozebírat jediný specifický diskurz, který zde nazývám jednoduše „sokolský“, v jehož rámci budu rozlišovat pouze jednotlivé roviny, na nichž dochází pomocí různých argumentačních a narativních prostředků k vypovídání ideálů spojujících tělocvičné a nacionální zájmy.

Konkrétně vzato se tedy nebudu věnovat analýze tělovýchovné roviny sokolské literární produkce: nechci se zabývat sokolskou tělocvičnou soustavou, názvoslovím ani reprezentacemi konkrétních tělocvičných praktik; nechci se zabývat ani správními dějinami Sokola jakožto spolku. Nejde mi tedy o dobové názory na to, jak je třeba cvičit, nýbrž především proč je třeba cvičit, přičemž se soustředím především na to, jak se na propracované legitimizaci tělocviku v raných sokolských textech podílí nacionální ideologie.

Hlavním výzkumným cílem práce tedy bude ukázat, do jaké míry a jakým způsobem je sokolský diskurz vystavěn na nacionálně-ideologických základech. V rámci této hlavní výzkumné otázky bych se chtěla zabývat také tím, na kterých konkrétních argumentačních rovinách se tato nacionálně-ideologická podmíněnost „sokolského“ řádu vypovídání projevuje, jak vypadají explikativní, narativní a rétorické strategie spojené s legitimizací tělocviku a jaké normy jsou kladeny na člověka jako ideálního člena národa.

1.1 Prameny

Co se týče výběru pramenů, chci se zabývat texty Sokola Pražského v počátcích jeho působení, tj. v letech 1862–1882. Má práce bude časově omezena na prvních dvacet let existence z toho důvodu, že se domnívám, že se za tuto dobu Sokol jakožto spolek etabloval. Místně pak bude práce omezena pouze na Pražskou jednotu, protože předpokládám, že byla pro ostatní jednoty určující a vzorová. Kromě toho jsou sokolské texty obecně vysoce inkluzivní. V této kapitole bych jednotlivé texty ráda konkrétněji představila.

Roku 1862 vyšla *Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola*, které napsali Eduard Grégr spolu s Jindřichem Fügnerem. Jak už název napovídá, tento spis obsahoval výlučně pravidla a stanovy nově vzniklé Jednoty. Roku 1863 byl vydán sokolský kalendář,⁵ který sestavili František Vichterle a Josef Rank. Tento spis kromě samotného kalendáře obsahoval ještě novely a informace o tom, jak probíhalo založení Jednoty, svěcení praporu, dále zde byly popisy sokolských výletů a opět pravidla, stanovy, jednací a domácí řád a sokolský zpěvník. O tři roky později byl vydán *Statisticko-historický přehled jednot Sokolských*, jehož autorem je již Miroslav Tyrš. Tyto tři texty jsou poměrně odlišné od textů pozdějších, jednak jejich velkou část tvoří zejména stanovy, přehledy a statistiky, a také by se dalo říci, že do určité míry postrádají rétorickou bohatost pozdějších sokolských textů. Ačkoliv v textech najdeme pasáže týkající se národa,⁶ které se podobají pozdější sokolské literární produkci více než zbytek textů, domnívám se, že v této podobě ještě zcela nejde o onen specifický sokolský nacionální diskurs jako spíše o jeho počátky, ze kterých se později vyvinul.

K veřejné formulaci a prezentaci tohoto nacionálně-tělocvičného diskurzu patrně došlo až (a v největší míře) v periodiku *Sokol*, které pro mě bude tím pádem také nejdůležitějším pramenem. *Sokol* začal vycházet v roce 1871 jako čtrnáctideník, v roce 1873 vyšlo už jen 18 čísel, od roku 1874 vycházel *Sokol* už jen jako měsíčník a roku 1876 bylo jeho vydávání zcela přerušeno. Jako měsíčník pak začal *Sokol* vycházet opět v roce 1981.⁷ Tento problematický vývoj časopisu, dle mého názoru, věrně ilustruje nesnáze při ustavování samotné Jednoty. O problémech s klesajícím počtem členů a celkovým úpadkem Jednoty svědčí i článek „*Proč jednoty tělocvičné u nás se nevzmáhají?*“,⁸ který byl publikován v posledním čísle *Sokola*

⁵RANK, Josef; VICHTERLE, František (eds): *Sokol. Národní kalendář československý na obyčejný rok 1863*. Praha: Alexandr Štorch, 1862.

⁶Ve spisu *Statisticko-historický přehled jednot Sokolských* je to zejména na s. 28-29 v kapitole „*Doslov náčelníkův*“ a v kalendáři jsou to zejména kapitoly týkající se svěcení praporu (s. 134-141).

⁷Což trvalo až do roku 1941, kdy bylo jeho vydávání opět přerušeno.

⁸*Sokol*, roč. 1976, č. 1, s. 1-2.

před pětiletou pauzou, kde se autor článku snaží vysvětlit příčinu těchto problémů.⁹ Tyto nesnáze přisuzuji také tomu, že se v roce 1874 zhoršil zdravotní stav Miroslava Tyrše, který kvůli tomu také dočasně odešel z redakce časopisu. Jeho odchod byl velmi znát – nejenže začal *Sokol* vycházet méně často, od roku 1874 je také očividná celková stagnace časopisu ve smyslu absence nových témat. Z těchto důvodů se domnívám, že z hlediska formování diskurzu byly klíčové první tři ročníky časopisu pod vedením Miroslava Tyrše, který je uváděn jako jeho „redaktor, majitel a nakladatel“.

Co se týče obsahu časopisu, na několika prvních stranách vycházel úvodní článek na určité téma (často několikadílný). Tyto úvodní články považuji za klíčové z hlediska formování sokolského diskurzu. S velkou pravděpodobností totiž sloužily jako zdroj pro pozdější sokolské texty. To uvidíme ostatně níže v kapitole věnované sokolskému diskurzu, kde se pokusím toto „přejímání“ ukázat na významném úvodním článku „Náš úkol, směr a cíl“ z vůbec prvního čísla časopisu. Tento článek byl znovu celý otisknut například v *Rádcí sokolském* nebo v knize *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*, kde právě o tomto článku Josef Scheiner napsal: „*Jest to nejkrásnější práce, jež vyšla z péra Tyršova, pravé evangelium sokolské, velkými myšlenkami prodchnuté, jež opět a opět na paměť jest uváděti.*“¹⁰ Nejenže byl tento článek často reprodukován v celém znění, ale jak později uvidíme,¹¹ sloužil také jako důležitý zdroj pro další sokolské texty, které z něj bohatě přejímaly, přičemž na něj nikdy není přímo odkazováno (což je ovšem u sokolských textů standardní). Dalšími titulními články byly například „O tělocviku v ohledu národohospodářském“, „O tělocvičné soustavě sokolské“ nebo „Působení tělocviku na tělo lidské“.

Časopis dále obsahoval více či méně pravidelné rubriky. Důležitou rubrikou byly „Zprávy spolkové“, které obsahovaly zprávy o sokolských spolcích v Praze a dalších českých městech (Písek, Kutná Hora...). To znamená zejména informace o uplynulých akcích a jejich úspěšnosti nebo výsledcích (například u valných hromad), dále pak zprávy o tom, jak jednotlivé spolky fungují, kolik mají členů a kdo v nich vykonává vedoucí funkce.

Rubrikou, která se v časopise objevila pouze minimálně, je „Pisemnictví slovanské“, která měla shrnovat díla týkající se tělocviku a vydaná ve „slovanských“ zemích, přičemž z textů není zřejmé, které země by do této kategorie měly spadat. „Matices slovenská“ vydala spis s názvem „Nauk o telovadbi“, který je v této rubrice shrnut. Z tohoto shrnutí také vyplývá, proč je výskyt této rubriky omezen: „*Kdyby tedy hojný a na mnoze vzácný material*

⁹ Kterou vidí zejména v rychlém střídání členů Jednoty.

¹⁰ SCHEINER, Josef: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Praha: Sokol Pražský, 1894, s. 9.

¹¹ V kapitole 3. Sokolský diskurz.

ten po odstranění vad udaných v druhém vydání uveden byl v celek souladný a srovnán dle pořádku přirozeného a logického, myslíme, že by kniha ta namnoze získala, čehož ve prospěch věci nám společně srdečně sobě přejeme.“¹² Z úryvku je totiž zřejmé, že Jednota nepovažuje tyto „slovanské“ země za hrozbu, naopak chce upozornit na určité chyby, které by měli být odstraněny ve „prospěch společné věci“. Z toho důvodu nebylo třeba na vývoj ve „slovanských“ zemích tolik upozorňovat. Důvodem omezeného výskytu této rubriky, ale může být také fakt, že ve slovanských jazycích mnoho tělocvičně zaměřených knih nevycházelo.

Naopak je tomu u rubriky „Písemnictví jinonárodní“, která se naopak vyskytuje v prvních ročnících časopisu téměř v každém čísle. Sledováno je zejména „písemnictví“ německé, ale také například francouzské. Právě ze shrnutí dvou francouzských textů z této rubriky pochází následující úryvek: „Mezi národy slovanskými národ český opět první uznal důležitost souměrného vzdělání duševního a tělesného, pojav, že jen tehdy stane se národem v každém ohledu dokonalým a že jen takto utužen v celé podstatě své snáze uhájí v proudu dějin samostatnost svou. Proto musí národ náš ne-li předčiti, aspoň na rovni býti ve všem s národy ostatními, proto musí znáti všechny cesty, kterými se berou k zdokonalení svému. V oboru tělocvičném časopis Sokolský k této snaze přihlížeti hodlá a jestiž tedy úlohou jeho, upozorňovati na činnost tělocvičnou, jakáž u národů jiných se posud jevila a na dále se objeví.“¹³ Redakce časopisu tedy vzala za svůj „úkol“ informovat o vývoji tělocviku u jiných (a potenciálně nebezpečných) národů tak, aby byl český národ informovaný a nezaostal.¹⁴ K tomuto účelu sloužila také další často se objevující rubrika – „Zprávy jinonárodní“, která tentokrát neshrnovala „písemnictví“, ale především míru pěstování tělocviku v „jiných“ zemích (opět zejména Německu, ale také Belgii, Itálii nebo Švýcarsku), přehled tělocvičných jednot, zda se tělocvik vyučuje na školách a kolik žáků jej navštěvuje.

Mezi další rubriky patřila „Tázárna“ odpovídající na otázky, které do redakce přišly, nebo „Různosti“, které hovořily například o nejrůznějších světových kuriozitách týkajících se tělocviku (např. přehled nejdelších skoků v historii lidstva),¹⁵ ale také zde byly vydávány inzeráty v případě, že někdo například sháněl místo učitele tělocviku. Dále v časopise pravidelně téměř v každém čísle vycházely články obsahující konkrétní popisy různých cviků rozepsané do jednotlivých bodů. Byla to „Cvičení prostrná“ zabývající se popisem cviků bez

¹²Sokol, roč. 1971, č. 1, s. 9.

¹³Sokol, roč. 1971, č. 2, s. 16.

¹⁴Domnívám se, že tyto myšlenky souvisí s představami založenými na evoluční teorii. Tomuto tématu se budu více věnovat v kapitole 3. Sokolský diskurz.

¹⁵Sokol, roč. 1871, čís. 2, s. 19.

náradí a „Postup u vyučování cvičením na náradích.“ popisující zejména cviky na hrazdě, koni a bradlech. V Sokole také po částech vycházely studie Miroslava Tyrše.¹⁶ Poslední strana časopisu byla věnována reklamě na krejčovství a firmy, které vyráběly tělocvičné náradí nebo zbraně.

Dalším významným pramenem bude obsáhlá publikace *Památník Sokola Pražského*, která byla vydána v roce 1883 a jsou zde jednotně popsány dosavadní sokolské dějiny. Tato publikace vznikla za přispění mnoha autorů, přičemž významný podíl patřil zejména Josefu Müllerovi a Ferdinandu Tallowitzovi, ale mezi přispěvatele patřily jak sokolské autority jako Emanuel Tonner, Eduard Grégr, František Scheiner nebo Ctibor Helcelet, tak řadoví, „neznámí“ členové Sokola.

Publikace je rozdělena do několika částí. První část „Naše Trojhvězdi“ se věnuje životopisům třech hlavních postav Jednoty – Jindřicha Fügnera, Miroslava Tyrše a Tomáše Černého. Další část „Sokol Pražský a předchůdcové jeho“ hovoří o tělocvičných institucích, které fungovaly před Jednotou, shrnuje všechny její významné momenty do roku 1882 a také všechny tehdejší dokumenty týkající se uspořádání, stanov a členů. Zajímavou částí jsou „Vzpomínky vážné i veselé“ obsahující nejrůznější příspěvky členů Sokola. Tato část se poněkud liší od standardního sokolského diskurzu, jelikož většina autorů zřejmě nepřispívala běžně a tento diskurz neovládala tak dobře. Část „Z bratrských a jiných jednot tělocvičných“ představuje přehled jednot po celém světě (Chorvatsko, Severní Amerika). Zajímavou částí jsou také „Úvahy a zprávy různé“, kde jsou přispěvateli autoři, jimž je připisována vědecká autorita. Patří sem například článek „Nemoci tělocvičné“ nebo „Jest tělocvik našemu zdraví skutečně prospěšným?“,¹⁷ u nichž má vědecká autorita autorů přispět k potvrzení neškodlivosti tělocviku. Poslední částí publikace je ještě „Hudební příloha“

Mezi další prameny bude patřit kniha *Základové tělocviku*¹⁸ od Miroslava Tyrše, která vyšla roku 1873. Tato kniha si klade za úkol zejména představit sokolskou tělocvičnou soustavu, což také zaujímá její hlavní a největší část.¹⁹ Předmětem mého zájmu bude zejména úvodní kapitola „Úvod dějepisný“²⁰ hovořící o tělocviku v dějinách lidstva. V roce 1887 vydal Josef Scheiner monografii *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*.²¹ Tato kniha opět shrnuje sokolské dějiny od doby předchůdců, přes založení roku 1862 až po rok 1887,

¹⁶Hod Olympický a Tělocvik v ohledu estetickém.

¹⁷*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 325-330. Těmto dvěma článkům se budu podrobněji věnovat v kapitole 4.1 Zdraví

¹⁸TYRŠ, Miroslav: *Základové tělocviku*. Praha: Matice Sokola pražského, 1926.

¹⁹Část „Soustava cvičebná“, s. 7-167.

²⁰Tamtéž, s. 1-7.

²¹SCHEINER, Josef: *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887.

přičemž autor dělí toto období do deseti časových úseků (každému je věnována samostatná kapitola). K pramenům budou patřit také *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*,²² které sestavil Josef Scheiner. Tato kniha shrnuje Tyršovy významné články týkající se Sokola.

Mezi prameny zařadím i *Rádce sokolského*,²³ který vznikl později než ostatní prameny, ale jak uvidíme,²⁴ je i tento text spíše „jen“ parafrází textů dřívějších. Na tomto prameni se pokusím ukázat, jak se sokolský diskurz opakoval a reprodukoval. Ke stejnému účelu mi pak poslouží i text Karla Vaníčka *Sokolstvo, jeho směr a cíl*.²⁵

Všechny prameny jsou psány česky, což je zřejmé vzhledem k tomu, že jedním z jejich hlavních cílů je působit na národní cítění čtenářů. Hlavními čtenáři tedy mají být česky mluvící obyvatelé českých zemí, v ideálním případě úplně „každý Čech“.²⁶ Pramenné texty tedy budu pojímat i vzhledem k jejich vysoké performativitě, kterou lze identifikovat jak na implicitní rovině, tak ve formě explicitně apelativní. Časopis *Sokol* nebo podobné sokolské texty pak nelze z hlediska performativity posuzovat jednostranně, neboť v momentě, kdy se vypovídá o nutnosti mít zdravé a pevné tělo a o postupech jak toho dosáhnout, si je třeba všimnout zároveň toho, kvůli čemu se cvičení stává nutností – odpověď bude téměř vždy nacionálního charakteru, a na druhou stranu v momentě, kdy se vypovídá o např. tom, jak národ musí být silný, jinak „zhyne“, je třeba brát v potaz, že apel na „národní cítění“ je do značné míry veden snahou o to, aby se celospolečensky rozšířeným a uznávaným stal tělocvik jako takový.

²²SCHEINER, Josef: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Praha: Sokol Pražský, 1894.

²³*Rádce Sokolský*. Praha: Grégr a syn, 1897.

²⁴Viz kapitola 3. Sokolský diskurz.

²⁵VANÍČEK, Karel: *Sokolstvo, jeho směr a cíl*. Praha: Grégr, 1891.

²⁶Tím, koho pojem „každý Čech“ může označovat, se budu blíže zabývat v kapitole 4.4 Gender.

2. Reflexe Sokola v odborné a populárně naučné literatuře

Vzhledem k tomu, že Sokol je v české historické vědě velice oblíbeným tématem, bylo o něm napsáno mnoho. V této kapitole tedy nebude mou ambicí obsáhnout všechnu literaturu hovořící o Sokole, která byla kdy vydána. Spíše bych ráda představila různé směry, jak může být Sokol v literatuře prezentován, a zdůraznila práce, které se vymykají běžnému průměru. V závěru kapitoly se poté dostanu k tomu, proč si myslím, že je můj příspěvek k tomuto tématu důležitý.

Sama ČOS vydala v první polovině 20. století mnoho dalších textů, pro které je příznačné, že vycházejí z Tyršových spisů; daly by se často označit za jejich částečnou parafrázi, přičemž se je ale snaží aplikovat na momentální politický vývoj. Reflexe Sokola z této doby, která je psaná z perspektivy nacionálního státu, silně ovlivnila pozdější zkoumání i samotné badatelské otázky většiny prací. Z toho důvodu se o ní zde chci zmínit, byť by se tato literatura dala označit spíše za prameny než za relevantní sekundární literaturu.

Jedním z autorů, který vydal více statí týkajících se Sokola, je Jan Pelikán. V roce 1920 mu vyšla příručka *O Sokole*,²⁷ kde chce stručně shrnout vše, co by podle jeho názoru měl každý o Sokole vědět. V tomto textu je zřejmá snaha připsat Tyršovi hlavní podíl na vzniku národního státu. Masaryk je zde vnímán jako člověk, který „dokonal“ Tyršovo „národní dílo.“ Role Masaryka při vzniku svobodného státu byla tedy pouze „vnějšková“, zatímco „vnitřním“ hybatelem byly Tyršovy myšlenky.²⁸ Zajímavá je také argumentace týkající se stanovení potenciálního nového cíle pro Sokol, když už bylo dosaženo svobodného národního státu, což autor vnímal jako předchozí hlavní cíl hnutí. V této situaci ale autor říká, že cíl byl dosažen pouze z poloviny, protože se sice změnil „povrch“, ale ne český člověk, který tedy dál musí pracovat na ideálu „dokonalosti jednotlivců“ a ideálu „bratrství“.

Další Pelikánův text s názvem *Sokolská myšlenka*²⁹ opět přímo navazuje na odkaz Tyrše. Hovoří zde o důležitosti „sokolské myšlenky“, jejímiž autory jsou Tyrš s Fügnerem, a kterou Pelikán chápe jako podstatu trvání spolku. Na základě Tyršových tezí stanovuje úkol Sokolstva, který spočívá v tom vychovat národ k tělesné a mravní dokonalosti, k volnosti, svobodě. Ona „sokolská myšlenka“ poté spočívá v „životním názoru československého člověka“, který by měl směřovat k povznesení národa „v čelo pokroku a vzdělanosti

²⁷PELIKÁN, Jan: *O Sokole*. Praha: Československá obec sokolská, 1920.

²⁸Tamtéž, s. 12.

²⁹PELIKÁN, Jan: *Sokolská myšlenka*. Praha: Československá obec sokolská, 1930.

všelidské.³⁰ Tento „životní názor“ se musí stát pro každého „Sokola i Sokolku“ směrnicí pro život. Tyršův vliv je tedy, jak vidíme, v tomto textu více než patrný.

Kniha *Tyrš a dnešek*³¹ obsahuje kromě této stati ještě projevy rektorů VUT a UK, které byly proneseny k příležitosti Tyršových oslav, které měly vyzdvihnout Tyršův význam pro „osvobození národa“ a pro tělesnou výchovu. Opět je zde prezentován jeho životní příběh, a opět nacházíme rovněž srovnávání s Masarykem.

Kniha *O Sokole a sokolství*³² z roku 1947 má být oficiálně „povinnou“ příručkou pro nové členy Sokola. Je v ní opět patrný silný vliv programové stati Sokola „Náš úkol, směr a cíl“ od Miroslava Tyrše. Silně se zde ale projevuje důraz na politiku: „*Každý Sokol necht' se snaží podle Tyršova příkazu o vlastní a pevné politické přesvědčení, jež je ve shodě se sokolskými zásadami. Politická činnost každého Sokola – občana v politických stranách směřuje k uplatnění sokolských zásad v jejich programech i praxi.*“³³ Na jiném místě se pak například dozvídáme, že v rámci usnesení VII. valného sjezdu se například dozvídáme, že sokolstvo se „vysloвило pro socialismus“.³⁴

Oblíbeným tématem badatelů se již v první polovině 20. století stal také život Miroslava Tyrše, ale i Jindřicha Fügnera, které se objevují v kratší nebo rozšířenější verzi téměř v každém textu týkajícím se Sokola. Výjimkou nejsou ale i životopisy jako samostatné publikace. Životopisy „otců zakladatelů“ tak vycházely v první polovině 20. století, například z pera Věnceslava Havlíčka. Jeho životopisy Miroslava Tyrše³⁵ a Jindřicha Fügnera³⁶ se podobají těm, které byly zveřejňovány v sokolských textech v 19. století.

Život Miroslava Tyrše zůstal ale předmětem zájmu autorů i ve druhé polovině 20. století a zájem o něj pokračuje až dodnes. Takto laděná literární produkce navazuje na nacionální linii, má spíše populárně naučný charakter a často jde i o texty, který vydal sám Sokol.

Výrazně populárně naučný životopis Tyrše vydala například Zora Dvořáková, která ve své knize³⁷ popisuje jeho činnost v rámci Sokola, politickou činnost a vědeckou práci, ale také se věnuje jeho osobnímu životu a psychickému stavu. Ve své práci využívá beletristických

³⁰ PELIKÁN, Jan: *Sokolská myšlenka*. Praha: Československá obec sokolská, 1930, s. 7.

³¹ KREJČÍ, Antonín: *Tyrš a dnešek*. Praha: Grégr a syn, 1946.

³² FIKAR, Alois: *O Sokole a sokolství*. Praha: Československá obec sokolská, 1947.

³³ Tamtéž, s. 17.

³⁴ Tamtéž, s. 18.

³⁵ HAVLÍČEK, Věnceslav: *Miroslav Tyrš*. Praha: Orbis, 1947.

³⁶ HAVLÍČEK, Věnceslav: *Jindřich Fügner*. Praha: Orbis, 1948.

³⁷ DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Miroslav Tyrš – prohry a vítězství*. Praha: Olympia, 1989.

prostředků, takže práce místy připomíná román. Nejnovější životopisnou knihou, zabývající se Tyršem je kniha od Roberta Saka,³⁸ kterou vydala sama ČOS vyšla v rámci edice Velké postavy českých dějin. Tato kniha má oslavný charakter a popisuje Tyrše jako osobnost, která patří mezi nejvýznamnější „činitele našich moderních dějin“.

Mezi nejčastěji se vyskytující reflexe Sokola v literatuře patří knihy, které se zabývají přehledovými dějinami spolku. Ačkoliv by se dalo říci, že jde rovněž o populárně naučnou literární produkci navazující na nacionální linii, prezentují se spíše jako odborné. Mezi takové publikace patří například kniha Jana Novotného *Sokol v životě národa*³⁹ nebo kniha Zlaty Kozákové *Praha – pohyb – Sokol*.⁴⁰ Tyto publikace se soustředí na významné sokolské události, podávají informace o významných postavách Jednoty a nechybí zde ani statistická data týkající se činnosti Sokola a velké množství obrazové dokumentace. Podobně zaměřená je i nejnovější, převážně obrazová, publikace *Byli jsme a budem*,⁴¹ která vyšla v roce 2012 k výročí 150 let od založení Sokola. Velmi podrobně pak rozebírá sokolské dějiny například kniha *Sokol: malé dějiny velké myšlenky*.⁴² Pro tyto texty je typické, že nepřístupují k sokolským textům se záměrem je hlouběji analyzovat.

Na rozdíl od populárně naučných prací, které si většinou kladou nárok na holistický výklad, odborné analýzy se soustředí na různé problematiky, které bych ráda představila v následujícím textu.

Velice oblíbeným tématem, kterému se autoři často věnují, jsou sokolské festivity, a to zejména slety. Těmi se zabývá např. článek Marka Waice,⁴³ který vyšel ve sborníku *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Waic se věnuje dějinám sokolských sletů od prvního sletu v roce 1882 až po rok 1938, kdy byl Sokol jako spolek rozpuštěn. V rámci tohoto časového úseku proběhlo deset sokolských sletů, na kterých autor ukazuje jejich vývoj – od prvních sletů menších rozměrů, až po (díky jejich vzrůstající popularitě) masové akce, které byly podle autora „největšími národními slavnostmi“, které se už na přelomu století staly konkurentem německého turnerství. Text se věnuje sletům vzhledem k politickému vývoji Čech, kdy za různých politických podmínek slety sloužily jako demonstrace českého

³⁸SAK, Robert: *Miroslav Tyrš*. Praha: Česká obec sokolská Vyšehrad, 2012.

³⁹NOVOTNÝ, Jan: *Sokol v životě národa*. Praha: Melantrich, 1990.

⁴⁰KOZÁKOVÁ, Zlata: *Praha – pohyb – Sokol*. Praha: Česká obec sokolská Ústřední škola, 1998.

⁴¹WAIC, Marek: *Byli jsme a budem*. Praha: Agentura LEMAN s.r.o., 2012.

⁴²WALDAUF, Jan: *Sokol: malé dějiny velké myšlenky*. Luhačovice: Atelier IM, 2007.

⁴³WAIC, Marek: *Rej těl v rytmu vlastenectví, Sokolské slety 1882-1938*. In PETRASOVÁ, Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

nacionalismu, dále uvádí konkrétní statistická data zahrnující počty cvičenců, ale také rozebírá například finanční stránku sletů.

Zajímavější pohled na sokolské slety přináší diplomová práce Tomáše Mazáče,⁴⁴ který v ní rozebírá šest sletových scén. Věnuje se zejména tomu, jak se do těchto scén promítaly ideologické postoje sokolského hnutí ve vztahu k dobové (zejména politické) situaci, k čemuž dochází pomocí interpretace popisů výrazových prostředků v textech. Hlavním zdrojem jsou pro něj sletové památníky. Ve scénách z let 1907 a 1912 tak autor nachází například protirakouské tendence, jiná scéna z roku 1920 zase oslavuje završení emancipačních snah. Autor na závěr dochází k tomu, že společným aspektem všech scén, které ve své práci rozebírá, je zejména jeden základní bod – motiv sokolstva jakožto prostředku jak zajistit národu bytí a trvání, přičemž scény jsou „rozličnými sémantickými formulacemi“ tohoto motivu. Sletové scény pak autor označuje za zvláštní druh divadla, přičemž je podstatné, že se množství lidí vzdává své individuality a stává jedním celkem – tělesem, které je schopné hájit národ.

Tohoto tématu se týká i velmi zajímavý článek Evy Stehlíkové.⁴⁵ Stehlíková se v něm věnuje sokolským veřejným vystoupením, která chápe jako ostenze s divadelními prvky, jež potřebují diváka a aktéra. Stehlíková hovoří v tomto smyslu nejen o sletových scénách, které v sobě podle ní slučují všechny prvky divadelního představení (hudební prvek, mluvené slovo a statický alegorický obraz a divadelní téma), ale zabývá se i způsobem prezentace sokolského hnutí v jeho počátcích a to konkrétně sokolskými průvody (především v rámci sokolských výletů), které autorka označuje za novou formu národní komunikace. Tyto průvody měli zejména propagační a demonstrační cíle. Skrze propracovanou interakci mezi aktéry a diváky, poskytovaly pole pro aktivitu obou stran, čímž stvrzovaly národní komunitu. Prvek sokolského průvodu se stal i součástí veřejných cvičení, jejichž cvičební prostor Tyrš pojímá jako scénu. Tato cvičení měla ustálený scénář, „scéna“ bylo vyzdobena navrženou dekorací a rozčleněnost celého vystoupení měla dramatickou gradaci. Tento druh veřejného cvičení Tyrš považoval za svůj „vynález“ a sám Tyrš jej nazýval „rejem“. Toto veřejné cvičení by bez obecnstva nemělo smysl, byla to totiž „podívaná“, v níž byl zdrojem napětí a estetického zážitku, který musel být zprostředkován všem divákům, organizovaný pohyb masy. Autorka se domnívá, že kořeny reje lze hledat v řeckém divadle, respektive v dobových předstávách o něm, přičemž podle ní symbolizoval dokonale kooperativní kolektiv: „*necht' je*

⁴⁴MAZÁČ, Tomáš: *Sokolská ideologie ve sletových scénách z let 1907-1938*. Brno: FF MU, 2010.

⁴⁵STEHLÍKOVÁ, Eva: Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí. In FREIMANOVÁ, M. (ed.): *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985.

*ti, národe, vzorem; dokážeš-li pochopit a přijmout za své, že jedinec nic, celek vše, a bude-li pak co Čech, to sokol, bude celý národ takovým kolektivem.*⁴⁶ Předpokladem pro fungování rejů v tomto smyslu byla skutečnost, že se v rámci Sokola mohla sdružovat široká vrstva obyvatelstva a jejich program umožňoval střídání aktivit různého druhu podle dobových potřeb. Veřejná prezentace pak směřovala k vytvoření národní festivity nového typu, v níž se mohla potvrzovat národní soudržnost.

Jiří Pokorný⁴⁷ celou jednu část své knihy věnuje „Osvětové činnosti českého Sokola“. Tomuto tématu se věnuje i další z jeho článků.⁴⁸ V obou textech se zabývá zejména koncem 19. století, kdy podle něj došlo k oživení osvětové práce, zaměřené na vzdělávání a výchovu lidských mas. Sokol představuje jako jednu z organizací, která měla předpoklad k tomu, aby výchovnou a vzdělávací prací působila na charakter národa. Cvičení mělo sloužit právě jako prostředek k rozvoji mravních sil národa. Autor podrobně popisuje sociální praxi vzdělávací práce Sokola, týkající se zejména přednáškové činnosti nebo například zakládání knihoven, přičemž normativní sokolské texty chápe jako referenci k historické realitě. Sokol se snažil podle něj zejména posílit národní sebevědomí – šlo o vzdělávání, které vytvářelo základ pro formování „pokrokového, demokraticky orientovaného a vlastenecky angažovaného“ světového názoru.

Příspěvek Jana Randáka a Denisy Nečasové *Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla*,⁴⁹ ze stejného sborníku, jako byl výše zmiňovaný příspěvek Marka Waice, se zabývá zejména tělesným cvičením v 19. století jakožto výrazem „genderově podmíněného myšlení, sebereprezentace a sebereflexe“ tehdejší společnosti.⁵⁰ Podle autorů chtěl Sokol učinit národ zdravým a silným z důvodu zajištění budoucnosti, přičemž tělocvičné aktivity byly považovány za záležitost mužů. Zajímavá je prezentovaná teorie hovořící o těle jako o metaforickém vyjádření národní společnosti. Tělo se totiž podle autorů stalo v 19. století symbolem národa a také nástrojem pro „vytváření jeho identity zosobňující hodnoty a vyjadřující sílu vlastního kolektivu i vůči jiným národním hnutím“. Vztah k těmto jiným

⁴⁶Tamtéž, s. 164.

⁴⁷POKORNÝ, Jiří: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003. s. 41-71.

⁴⁸POKORNÝ, Jiří: Osvětová činnost českého Sokola. In SEKERA, Martin (ed.): *Badatelské problémy 19. století. Sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana*. Praha: Karolinum, 2000.

⁴⁹RANDÁK, Jan; NEČASOVÁ, Denisa: Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla. In PETRASOVÁ Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

⁵⁰Tímto článkem v souvislosti s genderem se budu podrobněji zabývat v kapitole 4.4 Gender. Kritiku některých jejich dílčích závěrů lze nalézt na s. 52-53.

národům vyvolával pocit ohrožení (který způsoboval zejména německý národ), což vedlo k tělocvičné aktivitě. Každým jednotlivým prováděním tělocvičné aktivity jednoho těla se pak přeneseně v sokolském pojetí cvičilo i národní tělo. Společná cvičení zároveň posilovala pocit národní sounáležitosti.

Vzhledem k tomu, že Tyrš je všeobecně považován za prvního a zároveň největšího propagátora *kalokagathie*,⁵¹ můžeme se setkat také s texty, které se zabývají Sokolem v kontextu antického Řecka. Ze studie Jaroslava Ludvíkovského⁵² vyplývá, že Tyrš byl sice první, kdo často používal význam výrazu *kalokagathia*, ve smyslu harmonie těla a duše, ale nikoliv výraz samotný. Podstatné je, že se podle Ludvíkovského Tyrš dostal prostřednictvím svého studia antiky k artikulaci sokolských myšlenek. Tyršovo porozumění starořecké kultuře zahrnovalo představu jistých obecně sdílených starořeckých „ideálů“. K těmto ideálům náležela souměrnost či harmonie jednak samotného těla, jednak harmonie těla a duše, která se projevovala v kombinaci gymnastického a hudebního vzdělání na jedné straně a v pozitivním vlivu gymnastiky na starořecké „vlastenectví“ na straně druhé. Tyto ideály pak aplikoval na své sokolské texty.

Tyršovy myšlenky v souvislosti s antikou zmiňuje také Růžena Grebeníčková. Ta ve své práci⁵³ vysvětluje vliv antických tradic na Tyrše při artikulaci sokolských myšlenek. Tyršovy demokratické tendence tak vysvětluje například inspirací v řecké polis. Právě v rámci polis se individuální podřizuje kolektivnímu, ale zároveň zde podle Grebeníčkové fungoval silný ideál *kalokagathie* – harmonické výchovy člověka, což je podle ní ideál ryze individualistický. Právě proto autorka tvrdí, že nesmíme tělocvičnou snahu Sokola chápat jen jako směřování k národním kvalitám, ale na stejné či ještě vyšší úrovni by (alespoň na základě Tyršových původních, antikou inspirovaných idejí) měl stát „individualistický moment“.

Bakalářská práce Magdalény Divínové svým názvem „*Vývoj idejí brannosti v tělovýchovném hnutí Sokol a jeho vliv v I. světové válce*“⁵⁴ napovídá, že se bude zabývat kategorií brannosti, které se ve své práci věnují také. Hlavní část práce ale představuje pouze povrchní přehled dějin spolku od jeho založení až po „současnost“. Až v poslední části práce

⁵¹Tématem diskurzivní konstrukce pojmu *kalokagathia*, jehož stereotypní význam do značné míry reprodukovaly právě sokolské texty, jsem se věnovala ve své bakalářské práci. FORMÁNKOVÁ, Kateřina: *Kalokagathia: fenomén tělesné výchovy*. Bakalářská práce. Praha: FHS UK, 2011.

⁵²LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav: *Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu*. Praha: Československá obec sokolská, 1923.

⁵³GREBENÍČKOVÁ, Růžena: *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení*. Praha: Prostor, 1997.

⁵⁴DIVÍNOVÁ, Magdaléna: *Vývoj idejí brannosti v tělovýchovném hnutí Sokol a jeho vliv v I. světové válce*. Praha: FF UK, 2008.

se autorka dostává konkrétněji k „významu brannosti“. V rámci této části se ptá, zda lze považovat první světovou válku za naplnění sokolského programu. První světová válka totiž podle ní: „*Krom nečetných hrůz přinesla i možnost toužebně očekávaného politického osamostatnění českého národa a současně příležitost dokázat sokolům, že prokáží svou odvahu (...)*“.⁵⁵ Oním „sokolským programem“ mají být na základě textu nejspíše výpovědi uveřejněné v Tyršových člancích „Náš úkol, směr a cíl“ a série článků „Pokud tělocvik a jednoty tělocvičné k brannosti národní přispívají“.⁵⁶ Poté se autorka zabývá pojetím brannosti u Tyrše a vývojem tohoto pojetí u pozdějších autorů a dochází k tomu, že Tyrš pokládal rozvoj brannosti pouze za jeden z pozitivních cílů tělesné výchovy, ale význam Sokola spatřoval zejména v celkovém rozvoji „národních vlastností“, přičemž blíže nespecifikuje, co těmito vlastnostmi myslí, ale z následujícího textu můžeme odvodit, že jde zřejmě o kombinaci fyzických a morálních vlastností. Zdá se, že se autorka snaží zodpovědět otázku, zda byl „sokolský program“ naplněn účastí sokolů v první světové válce a následným vznikem národního státu.⁵⁷ I když autorka dochází k závěru, že k tomuto „naplnění“ v rámci první světové války došlo pouze z pohledu generace sokolských autorů z devadesátých let, a Sokol tím pro ně splnil účel, kvůli kterému byl založen, domnívám se, že takto výzkumnou otázku není příliš nosné formulovat. Dle mého názoru totiž z Tyršových úvah nelze neproblematicky předpokládat, že by v jejich rámci uvažoval o kategoriích, jako je světová válka a národní stát. Z tohoto důvodu si ani nelze pokládat otázku, zda byl onen Tyršův program první světovou válkou naplněn.

Odlíšný přístup k sokolskému tématu ukázal Václav Smyčka ve své bakalářské práci.⁵⁸ Práci zasazuje do kontextu vzniku nového diskurzu o cvičícím těle, který vysvětluje na základě tezí Michela Foucaulta – změnou epistémé na konci 18. století, kdy byl člověk „objeven uprostřed svého těla“ a tělo se „stalo“ materií. Tento nově vytvořený diskurs byl podle autora v českém prostředí poprvé institucionalizován právě v sokolském spolku a rané sokolské texty jsou tak výpověďmi zcela nového druhu. Ve své práci pak autor popisuje mechanismy, jak toto nové vědění o těle vznikalo a jak bylo artikulováno v rámci sokolské tělocvičné soustavy. Ačkoliv se Smyčka zabývá primárně tělem, jeho přístup k sokolským textům se do značné míry podobá přístupu, který využívám ve své práci já. Soustředí se totiž

⁵⁵Tamtéž, s. 25.

⁵⁶Tato série však nevyšla o tři roky později než první článek, jak autorka uvádí, ale byla uveřejněna ve stejném roce jako první článek v časopise Sokol (1871).

⁵⁷Což odkazuje na přítomnost nacionální výkladové linie.

⁵⁸SMYČKA, Václav: *Sokolské performace. Semioticko historická analýza Sokola (1862-1882)*. Praha: FF UK, 2011.

především na diskurzivní rovinu problému: jak jsou výpovědi v raných sokolských textech diskursivně, potažmo ideologicky konstruované a regulované. Rozdíl je v tom, že Smyčka se soustředí na „diskurz čistě o těle“, který nahlíží jako v 19. století něco zcela nového, kdežto v této práci se soustředím spíše na nacionální sokolský diskurz, který vytváří legitimizační rámec pro to, aby se „nový“ tělocvičný diskurz vůbec mohl prosadit jako smysluplný.

Důkaz, že Sokol není výzkumným tématem pouze v českém prostředí, poskytla Claire Nolte se svou studií *The Sokol in the Czech lands to 1914: Training for the nation*.⁵⁹ Ve své práci se zabývá dějinami Sokola jakožto nového tělocvičného spolku, který srovnává s jeho německým předchůdcem. Sokol byl podle ní koncem 19. století zásadním elementem, který se zasloužil o šíření nacionálního hnutí směrem od elitních představitelů společnosti ke všem vrstvám. Tím, že se mu podařilo „zmobilizovat masy“, podle Nolte sehrál zásadní roli pro vytvoření československého státu v roce 1918.

Na rozdíl od výše uvedených monografií, článků a kvalifikačních prací (s výjimkou práce Václava Smyčky) si ve své práci nenárokují jakkoli postihnout sociální praxe sokolů potažmo sociální realitu spojenou s aktivitami Sokola. Z toho vyplývá také odlišný soubor výzkumných otázek. Domnívám se, že tento přístup, který využívám ve své práci, – kromě toho, že je odlišný než přístupy dosavadní a nemá tudíž téměř žádnou konceptuální oporu v dosavadním bádání – je přínosný v tom, že na základě analýzy jazykové stránky reprezentací lze dospět rovněž k realitě svého druhu, tj. na úrovni textu, kde specificky funguje sokolský diskurs, který determinuje formu i obsah jednotlivých výpovědí. Kromě toho na základě pramenných textů lze daleko spíše rekonstruovat určitou diskursivní realitu než sociální realitu. Zároveň je ale třeba říci, že diskursivní a sociální realita nejsou dvě oddělené sféry. Různé mody vypovídání jsou zároveň ovlivněny danými žánry a způsoby, které jsou pro určitou dobu obvyklé, a tak prestrukturují obsah výpovědí.

⁵⁹ NOLTE, Claire: *The Sokol in the Czech lands to 1914: Training for the nation*. New York: Palgrave, 2002.

3. Sokolský diskurz

V této kapitole se budu věnovat sokolskému diskurzu, který chápu jako množství specifických výpovědí, jež jsou formované a organizované na základě jistých pravidelností. Jedná se tak o souhrn, ale zároveň systém utváření a fungování výpovědí, který produkuje smysluplnost a pravdivost konkrétního textového obsahu. Přestože sokolský diskurz nemá striktně determinující funkci ve smyslu přesně vymezených zákonitostí a hranic, v jejichž rámci je možné vypovídat, ukazuje se jako poměrně ustálený řád vypovídání zahrnující jisté, stále se opakující argumentační či narativní strategie i rétorické prostředky. A právě těmito diskursivními mechanismy v sokolských textech bych se chtěla zabývat v následujícím výkladu.

3.1 Diskurzivní pravidelnosti

V kapitole 2.1 pojednávající o pramenech jsem uvedla, že první tři ročníky časopisu *Sokol* pod vedením Miroslava Tyrše byly klíčové pro formování sokolského diskurzu. Nyní bych ráda tuto svou teorii obhájila a na několika ukázkách z různých sokolských textů zároveň podrobněji ukázala charakteristické rysy sokolského diskurzu. První úryvek pochází z programové stati Sokola – z článku „Náš úkol, směr a cíl“, který vyšel hned jako první článek prvního čísla časopisu *Sokol* v roce 1871 a je dílem Miroslava Tyrše.

„Veškeré dějiny jak tvorstva vůbec tak lidstva zvláště jsou věčný boj ,o bytí a trvání‘, v němž podlehne a vyhyne, co k životu nadál je neschopno a celku závadno (...). Tak zní ten zákon povšechný, ježž věk náš objevil a jasně pojmenoval, a který čím dál zřejměji se všeobecně platným býti ukázal; zákon neúprosný, jak každý jiný, ježž v přírodě a, co totěž je, v dějinách vládne, zákon, ježž ani modlitbami, ani slovy sebeklamnými ba ani pouhým právem zděděným zažehnat nelze. Jemu podlehli drobní jak mohutní tvorové dřevní, ze živoucí přírody ted' vymřeli nenašedše ve světě znenáhla změněném dalších podmínek trvání svého; jemu podlehli společnosti nejmocnější a národové druhdy nejslavnější – neb také člověk je jenom částí přírody povšechné – jemu podlehli, jakmile sestárli ve světě stále novém, jakmile vysílení nekráčeli dál, a octnuli se takto v odporu s duchem věčného ruchu a pokroku a tím namnoze i s duchem doby nové, ježž mezi tím nad lidstvem byla vzešla, jemu podlehli, jakmile nakonec všeobecná zkáza nitřního života nutně se k tomu přidružila To všechno na důkaz, že

žádná, ani ta nejskvělejší minulost, nýbrž jen zdravá a činná přítomnost zaručuje národům budoucnost. Neboť jen tento život povšechný leží v přírodě právem na srdci, podobně jak v každém zdravém ústrojí celek víc, nežli části a jednotlivci platí a váží; a onen ‚boj o bytí a trvání‘, který je v ní naskrze zákonem svrchovaným, neznamena nic jiného, než že část musí zahynout, když celku se přičí, aneb jej nebezpečím ohrožuje, aby toliko zbylo a tím volněji se vyvinouti mohlo, co plného života je schopno a hodno, aby v celku zůstalo a potrvalo. My ovšem zde jen k lidstvu přihlížíme. Ať odklizení ono tady již zvolna aneb násilně se děje, tolik i tu je jisto, že, pokud přírodě našich pojmů propůjčiti sluší, též každý národ zhynul jen vlastní vinou svojí, a taktéž že na bojištích se nerozhoduje osud národův, že je již rozhodnutý před bojem. Ni jeden národ, co jich na světě bylo, četný neb nečetný, nezahynul ve své jarosti a hodnotě, každý sklesl sešlý, netečný a povrhlý.“⁶⁰

Úryvek představuje jednu ze základních součástí sokolského diskurzu – snahu legitimizovat pěstování tělocviku na základě specifické teorie hovořící o nutnosti stálého rozvíjení národa. Domnívám se, že tato sokolská teorie je jednou z interpretací nové evoluční teorie, která vznikla na základě knihy *O původu druhů*,⁶¹ v níž Charles Darwin představil svoji teorii o přírodním výběru a přežití jen těch nejschopnějších jedinců. Sokolská teorie je založena na představě dějin jakožto „boji o bytí a trvání“. V tomto boji vyhrávají ti (rostliny, zvířata, lidé, ale hlavně národy), kteří jsou schopni stále se přizpůsobovat novým podmínkám, vyvíjet a nikdy „neustrnout“. Ti, kteří tohoto schopni nejsou, „hynou“, čímž dělají prostor k „životu“ těm schopnějším. Tato teorie je povýšena na „zákon“. Všimněme si, že tento zákon nelze „zažehnat modlitbami“, což lze vnímat i jako odkaz na Sokoly negativně vnímané náboženství a na jeho podřazenost vůči představovanému „zákonu“. Ačkoli v sokolském textu nejsou jakékoliv explicitní odkazy na Darwinovu teorii, domnívám se, že lze předpokládat, že v případě, kdy text hovoří o „zákoně“, který objevil „naš věk“, implicitně vypovídá právě v souvislosti s Darwinovou evoluční teorií.

Další ukázka textu pochází také z článku „Rodáci, bratři!“, který také vyšel v časopisu *Sokol*, tentokrát ale v prvním čísle po znovuoobnovení vydávání časopisu roku 1881.

⁶⁰*Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 3.

⁶¹DARWIN, Charles. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: John Murray, Albemarle Street, 1859.

„Ony věky hrůzy pominuly, a nestojíme dnes v boji krvavém, avšak soutěž jednotlivců, tříd společenských a celých národů trvá i na dále, onen obecný a neúprosný ‚boj o život‘, jež říší přírody a dějin ovládá a v kterémž právem podléhne, kdo zdatností a vnitřní hodnotou své místo obhájit nemůže. (...) Cos cvikem nabyt, toť mrav a střídmost Tobě zachovej! Kdo nikdy na cvičišti neschází, naučí se též o to dbát, by obratnost a sílu, kterouž tam osvědčiti má, co možná neztenčenou si povždy zachoval. A sebe zachovávaje přispíváš k tomu, abys i národ, jehož členem jsi, před zkázou uchránil. V tom ‚boji o život‘ jenž dějinami lidstva se nazývá, neklesnul nikdo než vlastní vinou svou. Egypt a Babylon podlehly Persku, Peršané Makedoncům, Řekové Římanům, sám světovládny Řím návalům barbarstva, avšak žádný z nich nezhybnul, pokud ctnost občanskou a sílu jarou sobě uchoval, každý z národů těch klesnul před vítězem mravně zachovalejším, klesnul změkčilý, povrhlý a zhýřelý.“⁶²

Znovu si můžeme všimnout motivu „boje o život“, který opět ovládá nejen přírodu, ale také dějiny. Tomuto boji tentokrát podléhá ten (opět hlavně národ), který nemůže „zdatností a vnitřní hodnotou“ obhájit své místo. Následují konkrétní příklady národů, které svůj „boj“ prohrály a „klesly“ „změkčilé, povrhlé a zhýřelé“, zatímco v minulé ukázce šlo o národy „sešlé, netečné a povrhlé“. Texty se liší pouze trochu – zatímco první z nich je neadresný, v této ukázce je použita druhá osoba jednotného čísla, čímž se text přímo obrací ke konkrétnímu čtenáři a vyzývá ho k činnosti, aby „ochránil před zkázou“ národ. V tomto kontextu se také v úryvku již konkrétně objevuje apel na pěstování tělocviku.

Naprostotožnou pasáž textu, jako je tato, nalezneme i v *Rádci sokolském*,⁶³ a to bez jakéhokoliv odkazu, což je pro sokolské texty typické. Zajímavé je, že v *Rádci sokolském* je na jiném místě⁶⁴ uveřejněn i celý článek „Náš úkol, směl a cíl“, ze kterého pochází první úryvek a hovoří tedy v rozmezí několika stránek o stejném tématu.

Předposlední úryvek textu vyšel v *Památníku Sokola Pražského* v roce 1882 a můžeme v něm opět vidět motiv „boje o bytí a trvání“, v jehož rámci „hyne“ vše, co se nevyvíjí:

„Ve věčném boji o bytí a trvání, v kterém dle nutných zákonů přírodních vše, co zdravému rozvoji a pokroku se přičí, hyne, nastává jednotlivým národům i státům důležitá

⁶²*Sokol*, roč. 1881, č. 1, s. 1-2.

⁶³*Rádce sokolský*. Praha: Grégr a syn, 1897, předmluva.

⁶⁴Tamtéž, s. 23-35.

*povinnost zabezpečiti si existenci a budoucnost pěstěním a vychováváním zdravých, činných živlů, jež by byly platnými a závažnými členy společnosti. Pokud národ neb stát v té jarosti všestranné, při té síle stálé a svěží, při té zdravoti tělesné, duševní i mravní se zachovává, jest nepřemožitelným, proti každé síle hmotné a surové pojištěným.*⁶⁵

Na závěr bych ještě ráda uvedla ukázkou z mladšího textu *Sokolstvo, jeho směr a cíl* od sokola Karla Vaníčka, tentokrát v první osobě množného čísla, ve kterém se opět objevuje motiv boje o „existenci“, ve kterém vyhrává ten (jak jednotlivec, tak národ), kdo se dovede lépe přizpůsobit podmínkám:

*„Vidíme jej denně kolem sebe, tento zápas nekrvavý sice, však tužší každého jiného, sami jej denně bojujeme, zápasíce za existenci svoji. Jisto jest a dokázáno nevyvratně, že za stejných jinak okolností v boji tomto zůstane vítězem ten, kdo způsobilejším jest k němu, kdo schopen jest snášeti snadnější útrapy a svízele jeho než druhý. A co platí pro jednotlivce, má platnost i pro národy.*⁶⁶

Jak jsme viděli, ve všech ukázkách se objevuje motiv boje o život a budoucnost, přičemž tento boj svádějí spíše národy než jedinci. Tento boj je specifický – nejde totiž ani tak o přímý boj s ostatními národy (například ve smyslu války), jako spíše o boj se sebou samým. Na národ jsou totiž kladeny podmínky, které musí plnit, musí vyvíjet stálou činnost a snahu, přičemž je za tento vývoj zodpovědný vždy pouze jen on sám. Národ, který tyto podmínky plnit nedokáže, nevyvíjí se a nedokáže se přizpůsobit měnícím se podmínkám, „hyne“. Tato teorie je v sokolské interpretaci povýšena na univerzální přírodní a dějinný zákon.

Všimněme si, že v první ukázce pocházející z programové stati Sokola „Náš úkol, směr a cíl“ je výše zmíněná teorie popsána velmi důkladně a obšrně, zatímco u dalších ukázek tomu tak není. Tyto ukázky vyvolávají spíše dojem parafráze prvního textu. Podstatné je, že podobně je tomu i u ostatních opakujících se motivů v sokolských výpovědích, na základě čehož se domnívám, že většina sokolské textové produkce vychází z článků, které se objevily v prvních třech ročnících časopisu *Sokol*,⁶⁷ kde byly základní sokolské myšlenky a teorie veřejně formulovány poprvé. Obsah většiny těchto „kanonických“ textů z prvních tří

⁶⁵*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 31.

⁶⁶VANÍČEK, Karel: *Sokolstvo, jeho směr a cíl*. Praha: Grégr, 1891, s. 6.

⁶⁷Viz kapitola 2.1 Prameny.

ročníků časopisu vystupuje jako všeobecná pravda, kterou není potřeba obhajovat odkazováním na autority, což se nemění ani u pozdějších textů.⁶⁸ Autorem „kanonických“ článků je zřídka někdo jiný než Miroslav Tyrš, což z něj činí nejvýznamnější a téměř jedinou autoritu všech sokolských textů, i když jeho autoritativnost vzhledem k naprosté absenci odkazů není artikulována. Charakteristickými rysy sokolského diskurzu jsou tedy zejména repetitivita a homogenita.

3.2 Argumentační strategie

Podstatou sokolského diskurzu je tvrzení, že sokolský tělocvik vede k potřebnému rozkvětu národa díky svému širokému spektru kladného působení na člověka. Idea národa jako celku, který je potřeba rozvíjet tělocvikem, je tedy vlastně nejširším legitimizačním rámcem, bez kterého by sokolský diskurz nemohl fungovat. V rámci tohoto nejširšího legitimizačního rámce vystupují ještě různé další strategie, které mají za úkol poskytnout argumenty pro uznání tělocviku jako nejlepšího prostředku pro rozkvět národa. Tyto strategie se mohou v textech často prolínat. Příklad první argumentační strategie jsme mohli vidět v předchozí kapitole⁶⁹ a je charakteristická tím, že ve snaze o legitimizaci tělocviku používá darwinistické argumenty. Další z nich je strategie založená na vymezení českého národa vůči národům ostatním. Třetí významná argumentační strategie je založená na příkladech z minulosti. V následujícím textu se pokusím tyto strategie blíže představit.

Jak už jsem uvedla výše, první argumentační strategie pravděpodobně vychází z evoluční teorie, která je aplikována na národ. Dějiny jsou nahlíženy jako boj „o bytí a trvání“,⁷⁰ ve kterém podle přírodních zákonů zahyne svou vinou vše, co se přičí rozvoji a pokroku a není schopno dalšího života. V tomto kontextu je tedy hlavním argumentem této strategie to, že český národ nesmí ustrnout, musí být aktivní a neustále se přizpůsobovat novým podmínkám, protože jak již víme, to, co se „přičí celku“, musí „zahynout“, aby se mohlo vyvinout to, co je schopno života. Z toho pro české sokoly plyne, že jako malý národ musí vyvinout tím větší činnost, aby český národ „nezahynul“, a navíc je důležité, aby dostihl a předčil ostatní národy. Hlavním klíčem k úspěchu v tomto „boji“ je pěstování tělocviku.

⁶⁸Pouze s několika výjimkami např. viz kapitola 4.1.1 Fyzické (medicinské) zdraví člověka.

⁶⁹Viz kapitola 3.1 Diskurzivní pravidelnosti.

⁷⁰*Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 3.

S touto strategií úzce souvisí druhá strategie. Ta je totiž přímo založena na vymezení českého národa vůči ostatním národům, a to zejména vůči národu německému. V tomto smyslu se argumentuje hlavně tím, že se český národ musí snažit, aby předstihl ostatní národy, hlavně národ německý. Není explicitně formulováno, v čem konkrétně je třeba ostatní národy předstihnout, ale je zcela jisté, že k tomu dochází při dlouhodobém a pravidelném pěstování tělocviku. Domnívám se, že „předstihem“ je implicitně myšlena lepší fyzická kondice jednotlivých členů národa, výkonnější ekonomika a produkce statků, zvýšení vojenských sil a zlepšení školní výuky dětí a mládeže.

Protiněmecké snahy českého sokolstva se projeví i ve snaze vytvořit původní český tělocvik s originálním názvoslovím. V polovině 19. století byl totiž tělocvik, který se v českých zemích provozoval, chápán sokoly jako pouhá napodobenina německého tělocviku a jeho názvosloví považovali za nedostatečné.⁷¹

Významnou úlohu hraje také další strategie, v rámci které jsou prezentovány vzorové příklady z minulosti, které mají sloužit jako argument pro pěstování tělocviku. Podle Sokolů totiž bylo v dějinách pěstování tělocviku znakem „probudilosti a vzdělanosti“⁷² národa a vedlo jej k významným úspěchům. Argumentem je například myšlenka, že se vzrůstem národního vědomí a s vyšší vzdělaností údajně vždy v dějinách rostla i záliba v pěstování tělocviku a naopak s poklesem vzdělanosti a „ducha národního“ docházelo k zanedbávání tělocviku a tím klesala i zdatnost národa, která je tělocvikem podmíněna.

Vzorovým národem v rámci této strategie jsou antičtí Řekové a domnívám se, že v tomto směru nejde o idealizování antiky jako epochy, ale spíše antických Řeků jako civilizace. To usuzuji z faktu, že pokud je v textu zmínka o antickém Římu, většinou chce autor ukázat špatný příklad praktikování tělesné výchovy v opozici ke správnému tělocviku Řeků: *„Cvičení Římská, výhradně téměř za účelem válečným pěstována, pozbývala oné všestrannosti a směru vychovávajícího, jímž gymnastika Řecká po čas rozkvětu života Hellenského byla vynikala. Cvičeno se v pochodu, poklusu a skoku, hlavně též v brnění vojenském, mimo to házení oštěpem a šermování, přede vším bodnému, pilně vyučováno.“*⁷³ Naproti tomu příklad antického Řecka se v textech vyskytuje velmi často, přičemž je zobrazen velmi idealizovaně: *„Nebyloť a neníť národa na světě, který by nutností, důležitostí a všestranné působení cvičení tělesných v takové míře byl uvázal a s účinkem tak zdárným*

⁷¹Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 15.

⁷²SCHEINER, Josef: *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí.* Praha: Grégr, 1887, s. 9-11.

⁷³TYRŠ, Miroslav: *Základové tělocviku.* Praha: Matice Sokola pražského, 1926, s. 4.

v život byl uvedl, jak to činil až po dobu konečného úpadku svého národ Hellenský.⁷⁴ Můžeme však nalézt i analogii problematického vývoje Sokola k mytologickému vývoji Řecka. „Shrneme-li všechno to dohromady: nedostatky místností, rozvrhu cvičebního, technické jakož i administrativní správy spolkové, tož musíme připustiti, že onen počátečný stav spolku nelišil se mnoho od onoho mythického chaosu, z něhož dle bájesloví starořeckého povstal svět.“⁷⁵

Konkrétním příkladem mají být Řekové pro sokoly zejména ve vzdělávání člověka, které v sokolské interpretaci spočívalo ve snaze o harmonizaci rozvíjení duše a těla.⁷⁶ I česká mládež měla být v ideálním případě vychovávána na způsob výchovy starořecké mládeže, protože hlavní zásadou antické pedagogiky byl podle Sokolů onen harmonický vývoj duševních a tělesných vlastností člověka.⁷⁷ V tomto kontextu se v textech objevuje kritika „moderní“ výchovy mládeže, která je ze strany Sokola prezentována jako jednostranná – zanedbává tělo ve prospěch ducha.⁷⁸ Tuto vadu chtěla Jednota napravit podle příkladu antického tělocviku zejména z toho důvodu, že údajně už žádný národ nedokázal optimalizovat lidskou výchovu lépe než staří Řekové a překonat tak tento klasický ideál.⁷⁹

V sokolské argumentaci je tělocvik rovněž nahlížen jako hlavní zdroj řecké kultury, která dala vzniknout „nepřekonatelným“ dílům (převážně filosofickým a uměleckým), jež se díky své výjimečnosti uchovala až do současnosti:

„Hellada, to semeniště a jasný obraz všech ctností lidských, Hellada rodící statné bohatýry, slavné hrdiny, krásnou zem svoji nade vše milující, pro blaho a spásu její krev radostně a hrdě prolévající, Hellada, rodící vzory mužné krásy, stepilosti a síly, Hellada rodící filozofy, nejtěžší otázky lidstva důmyslně řešící, Hellada rodící umělce, jichž výtvorům dosud celý svět kořiti se nepřestává, ta Hellada kouzlem neodolatelným upoutala již v prvním mládí celou bytost Tyršovu, stále jej pobízejíc k následování. Odtud vznikla jeho náklonnost k tělocviku, odtud rodily se ony dalekosáhlé, velkolepé plány Tyršovy, když zřel, jak Sokolstvím touhám jeho volná dráha se otvírá. Tělocvik měl býti prostředkem k účelům nejvznešenějším, Sokolstvo jeho nositelem a pěstitelem.“⁸⁰

⁷⁴Tamtéž, s. 2.

⁷⁵Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 51.

⁷⁶Tímto tématem se zabývám také v kapitole 5.1.3 Zdraví člověka v kontextu vztahu těla a duše.

⁷⁷Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský 1883, s. 14.

⁷⁸Sokolskou kritikou výchovy a zejména vzdělávání mládeže se konkrétněji zabývám v kapitole 6.3 Tělesná výchova.

⁷⁹Sokol, roč. 1871, č. 4, s. 29.

⁸⁰SCHEINER, Josef: Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí. Praha: Grégr, 1887, s. 52.

V textech jsou ale také přítomny návraty ke slavným momentům českého národa – objevuje se zde velmi kladné hodnocení husitů, před nimiž se „i mocná říše německá, rvavostí svou povždy proslulá se třásla“ a kteří vynikali nad tehdejšími ostatními národy, což bylo podle sokolů právě v době, kdy český národ stál v čele „duševního hnutí západní Evropy.“⁸¹ Kladně hodnocen je u husitů zejména charakter údajného spolkového zřízení na základě „demokratických zásad“.⁸²

V rámci této argumentační strategie se objevují i negativní, dalo by se říci odstrašující, příklady z historie. Jde obecně o „středověk“, který je chápán jako doba stagnující a tmářské společnosti opovrhující tělocvikem. Motiv středověku je v textech symbolem všeobecného úpadku. „Středověk, tato doba úpadku vzdělanosti, byl záhubou veškerému vývoji ducha lidského a tělocvik ušlechtilý ustoupil surovým hrám a zápasům válečnickým jedině v hmotné přesile se zakládajícím.“⁸³

Velmi často se také argumentuje použitím různých gramatických tvarů slova „přirozený“: „Zdraví, síla a otuženost těla působí přirozeně na to, co duchem zoveme a uděluje mu podobných vlastností, tak že panuje mezi oběma ustavičná shoda, a to' přece účelem vychování pravého.“⁸⁴ Přisuzování vlastnosti na základě určité tělesné charakteristiky není nikterak ojedinělé, jelikož se jedná o dobové kulturní představy souvislosti fyzického rysu s povahovým rysem. To ilustruje další příklad: „Tento úbytek zdravoti a svěžesti sledován jest zcela přirozeně ochablostí i otupělostí pro vyšší zájmy lidské.“⁸⁵ „Přirozenost“ v sokolském diskurzu slouží jako univerzální za všech okolností platný a nezpochybnitelný argument, kterým lze jednoduše zastoupit mnohem propracovanější argumentaci, pro niž na daném místě nemusí být prostor nebo jednoduše není potřeba. Například negativní hodnocení nadměrné tloušťky těla je utvářeno zejména „pouhým“ poukazováním na její nepřirozenost.

3.3 Rétorické prostředky

V sokolských textech se používá bohaté množství rétorických prostředků a narativních motivů. Domnívám se, že častý výskyt těchto rétorických prostředků má jednak estetický účel, ale slouží také k větší názornosti výpovědí, zvýšení jejich citové naléhavosti, ale působí

⁸¹Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 31.

⁸²Tamtéž, s. 135.

⁸³Tamtéž, s. 31.

⁸⁴Sokol, roč. 1872, č. 3, s. 17.

⁸⁵SCHEINER, Josef. Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí. Praha: Grégr, 1887, s. 114-115.

také na rovině kulturně sdílených a srozumitelných významů, jež zakládají srozumitelnost použitého narativu.

Mezi rétorické prostředky, hojně používané v sokolské literární produkci, patří mezi jinými obrazná pojmenování, kterým bych se v následujících odstavcích chtěla věnovat blíže. Často se v textech vyskytuje například personifikace, přičemž personifikovány jsou „útvary“, které mají v sokolském diskurzu zpravidla velký význam. Personifikován je národ, který se tak „stává“ živou jednající bytostí s vlastním tělem,⁸⁶ které může podléhat různým fyzickým a psychickým neduhům: „(...) *národové hovící sobě v nečinnosti těla i duchamorné v chudobě trvajíce zároveň závislí jsou od jiných národů.*“⁸⁷ Národy si mohou setrvávat v nečinnosti svého „těla“, což je činí závislými na jiných národech, které naopak vyvíjejí činnost. Pokud národ setrvává v nečinnosti, situace, která nastává, je pro něj „duchamorná“, tedy negativně ovlivňuje i „ducha“ národa. Národ je tudíž obdařen vůlí k činnosti nebo nečinnosti a jsou mu připisovány lidské vlastnosti jako například „sešlost, netečnost a povrhlost“.⁸⁸ V extrémním případě a vždy jen svou „vinou“, která v sokolských výpovědích spočívá vždy ve fyzické nečinnosti, národ dokonce „hyne“: „(...) *každý národ zhynul jen vlastní vinou svojí (...)*“.⁸⁹

Jako jednající živá bytost může v sokolských textech vystupovat také sám Sokol, jehož členové jsou poté chápáni jako „údy“.⁹⁰ Vlastnosti živé bytosti získává také „vlast“. Exemplárním případem rétorického využití tohoto obrazu je projev Karoliny Světlé při příležitosti slavnosti svěcení sokolského praporu, který byl přepsán do *Pravidel Tělocvičné jednoty pražské Sokola*: „*Po dlouhé trudné sirobě oživilo opět v lůně naší matky vlasti plémě bujaré, my to jsme, nejmladší děti její! Žádné pokolení ještě, jež odchovala na ňadrech svých, ji nemilovalo, jako mi ji milujeme, žádné necítilo tak hluboce její úpadek, její rány, v žádném ještě se neozvala touha tak horoucí, by proměnila úmrtní věnec na zkrváceném čele jejím ve svěží opět vavřík, jak v srdcích našich.*“⁹¹ Vlast je „matkou“ se všemi fyzickými vlastnostmi ženského těla. Nejdůležitější z těchto vlastností je schopnost reprodukce. „Nová“ generace (obrozenecká) jsou „dětí“ vlasti, které prožívají společně se svou „matkou“ všechny její útrapy. Na konci nalézáme metaforu tehdejší doby k „úmrtnímu věnci na zkrváceném čele“ a další metaforu pro budoucnost – „svěží vavřík“. Metaforické využití obrazu matky s důrazem na reprodukční schopnost ženského těla můžeme v sokolských textech najít i ve spojení

⁸⁶Viz kapitola 5. Národ.

⁸⁷*Sokol*, roč. 1872, č. 2, s. 10.

⁸⁸*Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 3.

⁸⁹Tamtéž.

⁹⁰*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 35.

⁹¹*Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola*. Praha: Sokol Pražský, 1862, s. 31-32.

s válkou, která je opět personifikována: „(...) válka, tato matka a rodielka všech téměř cvičení tělesných, s uvědoměním cíle a záměrů pěstovaných.“⁹²

Jak vidíme, mezi často používané rétorické prostředky patří metaforické použití obrazů rodinných členů. K matce je tak přirovnávána nejen vlast a válka, ale také sama Karolina Světlá, která je „matkou“ Jednoty.⁹³ Jako otec je zase označován spoluzakladatel Sokola Jindřich Fügner: „Jednotě nadešel den plný hoře a strasti. Zakladatel její skonal, otec její náhle byl jí odňat; osiřela. Další trvání, mladý, svěží a nadějný život její zdrcující touto ranou octl se v nejistotě, v největším nebezpečí.“⁹⁴ V ukázce týkající se Fügnerovy smrti zároveň vidíme, že je personifikována Jednota, která je Fügnerovým „osiřelým dítětem“ a jejíž budoucí život je jeho smrtí vysoce ohrožen.

Metaforu a personifikaci můžeme nalézt i v následující ukázce, která se týká sedmdesátých let 19. století: „A přece i v těchto žalostných chvílích bratrovražedných zápasů zůstal uprostřed prudkých bouří pevně státi jako nerozborná hradba – Sokol Pražský, a ačkoliv bouře krutě dorážela na hradbu tu, hrozíc i ji rozmetati a pohřbíti, odolala vítězně všem nárazům. Sokol Pražský v té všeobecné vřavě rozpoutaných vášní zářil do temné bouře našeho tehdejšího života jako jasný maják, v němž všem, kdož nebyli záští úplně zaslepeni, svítil k návratu na pravou cestu – oheň upřímné lásky k vlasti a upřímný cit pro blaho národa.“⁹⁵ Tato pasáž je velmi bohatá na metafory. Sedmdesátá léta jsou přirovnávána k prudkým bouřím, přičemž Sokol je v této situaci zároveň „hradbou“, do níž tato bouře „krutě doráží“, přičemž mu hrozí „rozmetání a pohřbení“. Všimněme si motivu pohřbu, který opět odkazuje k Sokolu jako ke smrtelné bytosti. Zároveň je Sokol přirovnáván k majáku a celá výpověď je podpořena adjektivem „jasný“. Sokol jako maják vyzařuje „oheň“ – a právě obraz ohně je v sokolských textech často spojován s láskou k vlasti a k národu. Těm, kteří nejsou zaslepeni „záští“, tento oheň svítí k návratu na správnou cestu (tedy na cestu vlastenectví).

Můžeme se setkat také s ironií, například ve spojení s negativně nahlíženým křesťanstvím: „Tu především nutno počítí s vychováním mládeže, neboť toto namnoze milému Pánu Bohu se přenechává.“⁹⁶

⁹²TYRŠ, Miroslav: *Základové tělocviku*. Praha: Matice Sokola pražského, 1926, s. 2.

⁹³*Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola*. Praha: Sokol Pražský, 1862, s. 31-32.

⁹⁴*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 24.

⁹⁵Tamtéž, s. 137.

⁹⁶*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

Dalšími rétorickými prostředky jsou citově zabarvená slova, jejichž použití je spojeno s výše zmíněnými argumentačními strategiemi. Například v případě, že se v textu hovoří o čemkoliv německém, téměř s jistotou bude výpověď doplněna četným výskytem slov s negativními konotacemi.

Negativní vnímání německého můžeme vidět i na popisech týkajících se samotného Fügnera, jehož matka je označena za „pouhou“ Němku.⁹⁷ Kritická slova se objevují také v kontextu s německým vzděláváním na gymnasiích: „hledělo se nejvíce jen k mrtvému písmeni a tudíž k mechanickému odříkávání z paměti, méně pak k duchu věci.“ Kritika spadá i na tehdejší německé profesory: „ (...) byl-li který profesor hodnoty mravní jen poněkud chatrnější, mezi mládeží studující až hnusně dařilo se slídilství a udavačství, krátce ‚špiclovství‘ řečené, jímžto hlavně hleděli si pomáhati mrzáci mravní a duševní: pochopíme, že za takovýchto okolností na mnohém gymnasium vypadalo to až nesnesitelně, zvláště pro mladíky povahy přímé i samostatné.“⁹⁸

V textech se také velmi negativně hovoří o Bachově absolutismu:⁹⁹ „Teprve blesky děl, hřímajících u Magenty a Solferina, udeřily prudkou silou i do té vetché budovy absolutismu, zbudované jen na tupých kordech úřadnictva a na hrotech vojenských bodáků (...)“¹⁰⁰ Vidíme opět použití metafory – absolutismus je přirovnán k „budově“, která je „vetchá“ a zbudovaná na „tupých kordech“. O absolutismu se v textech hovoří i v kontextu se smrtí: „rozhostil se po vlasti naší mrtvý klid a v celém životě veřejném zavládlo ticho hrobové.“¹⁰¹

Velmi pestré výrazové prostředky se rovněž pojí s problematiku zdraví a zdatnosti. Svaly a kosti musejí být živeny, aby „nezahynuly“. Kostí nemohou „prospívat“ také bez pohybu svalů, které jsou na nich uchycené, protože jen pohybem svalů kosti zesílí, stanou se „tlustšími a hutnějšími“ a tím také „pevnějšími a těžšími“. „Každý organický nástroj, pak-li mu ať již jakoukoli příčinou zabráněno je úkol svůj vykonávati, hyne (atrofuje). Úkol svalů je pohybování. Pohyb je život, kde není pohybu, není života.“¹⁰² Personifikované kosti a svaly se v sokolských textech objevují poměrně často a domnívám se, že použití tohoto obrazného pojmenování se vyskytuje z toho důvodu, aby vyvolalo ve čtenáři obavy o vlastní tělo. Ze stejného důvodu jsou používány i barvitě popisy tělesného „zakrňování“ nebo „zakrsávání“.

⁹⁷Tamtéž, s. 4.

⁹⁸Tamtéž, s. 5.

⁹⁹V tomto případě jde patrně o negativní vnímání absolutismu jako takového, ale implicitně zřejmě i o negativní vnímání samotného Rakouského císařství, které bylo předchůdcem Rakouska-Uherska.

¹⁰⁰*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 135.

¹⁰¹Tamtéž, s. 135.

¹⁰²*Sokol*, r. 1872, č. 14, s. 106.

Negativní výrazy se vyskytují také v souvislosti se středověkem – charakterizují ho slova jako „blouznivý asketismus“, „zvrhlost“ a „surovost“.¹⁰³ Pokud je naopak potřeba vyzdvihnout kvality nebo pochválit určitý počín, je použit antický příměr. Když má být například zdůrazněna Fügnerova naprostá výjimečnost, je přirovnán k občanům Athén.¹⁰⁴ Pestré výrazové prostředky s velmi pozitivními konotacemi se také objevují například v souvislosti se sokolskými výlety: „Každý takovýto výlet sokolský zůstavil po sobě v celé krajině světlou stopu osvícené lásky k vlasti a k mateřskému jazyku.“¹⁰⁵

Dalším rétorickým prostředkem, o kterém bych se ráda zmínila, je interpunkce, která zvyšuje apelativnost výpovědí. Mnohdy jsou používány zvolací věty – například „Bratře!“ nebo „Tužme se!“ Tyto zvolací věty jsou navíc často psány v první osobě množného čísla – například „Milujme rovnost, milujme svobodu!“¹⁰⁶

Do narativních motivů bychom dále mohli zařadit opakující se „exempla“ ze života „otců zakladatelů“ Sokola, zejména Fügnera a Tyrše. Tato „exempla“ sloužila k utvrzení přesvědčení, že pohyb vede ke zdraví. Hlavním motivem je totiž člověk, který je často nemocný a slabý, ale jakmile se začne věnovat pohybu, jeho zdravotní stav se lepší.

Vůbec nejčastěji se tento motiv v textech objevuje v souvislosti s Miroslavem Tyršem: „Již co gymnasta obíral se pilně čtením antických spisovatelův a zamiloval si velice staré Řeky. Ze spisů jejich vznítla se v mladíku záhy nejen láska k vlasti a svobodě, ale též ku gymnastice. Krásné a mužné postavy řecké antiky s mohutně vyvinutými svaly, s ušlechtilými rysy, souměrnými údy a ztepilým vzrůstem způsobily v něm pocit zahanbující nad vlastní slabostí, a když po těžké nemoci, do níž upadl z přílišného studování k maturitě, jemu lékař radil, aby k úplnému pozdravení svému pilně pěstoval tělocvik, tu chopil se toho Tyrš neobyčejnou svou energií a vytrvalostí.“¹⁰⁷ Ale i v souvislosti s Jindřichem Fügnerem: „Fügner v mladších letech dosti dlouho postonával a uplynulo drahně času než opět nabyl zdraví. K uzdravení přičinily též mnoho pobyt na venkově a přiměřený pohyb těla.“¹⁰⁸

Pozoruhodným narativním motivem, opět spojeným s osobou Jindřicha Fügnera, je také vyprávění o tom, jak se stal „správným“ Čechem. Fügner se narodil německým rodičům a studoval na německém gymnáziu. Navzdory tomu se z něj stal tak „obdivuhodný“ člověk –

¹⁰³ Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 31.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 99.

¹⁰⁵ Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 135.

¹⁰⁶ Rádce sokolský. Praha: Grégr a syn, 1897, předmluva.

¹⁰⁷ Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 15.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 10.

horlivý český vlastenec: „(...) z mladíka, po chatrném vzdělání ve školách k obchodu daného, stal se idealista tak vzdělaný a ze syna rodičův německých horlivý a obětovný národovec český.“¹⁰⁹ Zároveň i přes „nepříznivé okolnosti“ vše dokázal bez cizí pomoci: „Dále sluší vytknouti zvláštnost též velevýznamnou, že Fügner, ať tak díme, úplně byl svým, totiž že na výši mravní, pro kterouž jsme jej všickni pomilovali (...) vyšinul se sám, netoliko bez pomoci cizí, nýbrž namnoze přes okolnosti nepříznivé (...). Nenarodit' se a nevyrostl v ovzduší ruchu národnímu českému ne-li spíše nepřátelském (...).“¹¹⁰ Na uvedených úryvcích, jež mají charakter jistých „exempel“, se kromě výše uvedeného dobře ukazuje, jak vysoce byly osoby Tyrše a Fügnera významné, autoritativní a z hlediska utváření původního sokolského diskurzu v zásadě neodmyslitelné do té míry, že byl vystavěn silný narativ i kolem jejich osobního života, přičemž funkce tohoto narativu je podřízena zejména argumentační snaze přisuzovat mimořádnou důležitost sokolskému tělocviku.

¹⁰⁹Tamtéž, 1883, s. 4.

¹¹⁰Tamtéž, s. 3.

4. Ideální člověk

Sokolským cílem bylo prostřednictvím tělocviku vychovávat plnohodnotné příslušníky českého národa. K tomu, aby se jím člověk stal, musel splňovat určitá kritéria. V sokolském pojetí to znamená, že musel být zejména zdravý a zdatný. S těmito kategoriemi souvisely další jako například krása a mužnost. Působením tělocviku se tedy člověk měl stát zdravým, krásným, zdatným a mužným.

Získání těchto ideálních kvalit mělo zcela zásadní účel a to „povznešení a zušlechtnění životní síly národa“¹¹¹ nebo (v poněkud vyhocenějším smyslu) není třeba národ jen povznést, ale je nutné ho dokonce zachránit,¹¹² přičemž je zřejmé, že motiv „záchrany“ národa zvyšuje apelativní náboj výpovědí. Texty se snaží ve čtenářích vzbudit dojem, že vlastně ani nemají jinou možnost než cvičit, protože jde o všeobecný prospěch národa a uhájení vlastní svobody a práv: *„Jsi na konec Čech; jsi synem národa, jemuž nejvíce ze všech, co na světě žijou, potřebí jest, by všechny síly své napnul, aby bytost svou uhájil a co totéž jest, aby s jinými ve všem na roveň postoupil. Čím menší počet náš, tím více na každého s nás se počítá. Smíš tedy ochabovat a odstupovat? Ba nesmí nikdo!“*¹¹³

Vychovávat tyto ideální národní příslušníky bylo tedy pro Sokoly v souvislosti se vzkvétáním národa zásadní. Předně to bylo důležité z důvodů ekonomických, protože lidé měli být schopni pracovat a uživit se, ale nejenom to – měli svoji pracovní výkonnost maximalizovat. Apel na zdravé a optimálně vychované členy národa souvisí i s rovínou, která se v tomto kontextu objevuje, a to je rovina brannosti. Jak totiž víme,¹¹⁴ v sokolských textech je patrná silná obava z ostatních národů a s ní související potřeba vychovávat občany, kteří budou zároveň zdatnými vojáky a kteří budou dokonce i odhodláni bojovat za svou vlast.¹¹⁵

Jednota sokolská měla tedy ve smyslu výchovy českého národa za cíl to, aby se každý český muž stal Sokolem.¹¹⁶ *„Kdyby každý se tužil statně, aby pevnému duchu a silné paži významu a platnosti zjednal, aby sílil tělo, kteréž jest podmínkou silného ducha – pak bychom takto konali řádně svoji povinnost! Pak bychom dostávali svému účelu!“* Každý takovýto člověk by byl ideálním občanem, který by byl schopen podílet se na zajištění budoucnosti národa – jak ve smyslu ekonomickém, tak ve smyslu vojenském. Aby byl člověk ochoten a

¹¹¹SCHEINER, Josef: *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887, s. 11-12.

¹¹²Tamtéž.

¹¹³*Sokol*, roč. 1874, č. 1, s. 2.

¹¹⁴Viz kapitola 3. Sokolský diskurz.

¹¹⁵*Sokol*, roč. 1871, č. 4, s. 29.

¹¹⁶*Sokol*, roč. 1872, č. 7, s. 55.

schopen plnit tuto „povinnost“, musí mít také „silného ducha“, který je, jak vidíme výše v citátu, přímo podmíněn „sílením těla“, což opět posiluje význam tělocviku.

V následujícím textu se tedy budu zabývat nacionálními normami pro ideálního člověka, tím, jaký člověk je v sokolském pojetí zdravý, krásný, zdatný a mužný, a tedy těmto normám odpovídá, a jaký člověk naopak těmto normám neodpovídá.

4.1 Zdraví

Otázka „zdraví“ hraje v sokolských textech významnou roli a Sokolové sami sebe často označují jako „zdravé jádro českých mužů“.¹¹⁷ Proto se nyní budu zabývat tím, jak je v sokolských textech chápán pojem zdraví, zda je to pouze jakási fyzická kvalita nebo souvisí i s psychikou, jak vypadá a projevuje se zdravý člověk, jak je naopak chápán pojem nemoci a jak vypadá člověk nemocný. Pojem „zdraví“ v sokolských textech není formulován jednoznačně. V rámci výpovědí můžeme nalézt dvě různá pojetí toho, co pojem „zdraví“ znamená.

První skupinu tvoří výpovědi reprezentující medicínské pojetí zdraví.¹¹⁸ Ty jsou charakteristické tím, že není explicitně definováno, co „zdraví“ přesně znamená, nicméně z nich vyplývá, že je to zejména nepřítomnost nemoci.¹¹⁹ Tato definice zdraví – jakožto absence nemoci – je založena na tehdejší medicínské diskurzu a pojem zdraví dále nespecifikuje. Tyto výpovědi jsou legitimizovány autoritou vědy a patří sem např. otázky týkající se toho, jak správně fungují a z čeho se skládají svaly, kosti, jednotlivé orgány nebo jak cirkuluje krev. Cílem těchto textů je zejména zpochybnit škodlivost tělesného cvičení a naopak dokázat jeho blahodárnost pro lidské zdraví.

Další skupina výpovědí hovoří o dokonalém člověku jako o zdravém člověku, jenž se vyznačuje určitou jednotou duše a těla. Těmto dvěma složkám člověka musí být věnována náležitá pozornost a musejí být souměrně rozvíjeny, aby se nacházely v harmonii. Sokolům zde slouží jako argument příklad antického tělocviku, který byl podle nich ideálním příkladem vzdělávání a výchovy člověka. To znamená, že pojem „zdraví“ v tomto smyslu je třeba chápat pozitivně jako jistou získanou kvalitu. V tomto pojetí je tedy zdraví určitá

¹¹⁷*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 135.

¹¹⁸Jedná se zejména o sérii článků s názvem „*Působení tělocviku na tělo lidské*“, která vycházela v časopise Sokol v roce 1872 a jejímž autorem je E. Krupička.

¹¹⁹To je ovšem případ výpovědí týkajících se pouze člověka v „medicínské“ slova smyslu. Ostatní výpovědi týkající se ideálního a zdravého člověka důsledně odkazují na antickou tradici ve smyslu důrazu na tělesné zdraví stejně jako na zdraví duševní, které sice je přítomné v textech medicínskému charakteru, ale nemá zde tak významnou roli.

schopnost a způsobilost a implicitně se pojí s nacionálním chápáním zdravého člověka čili teprve zdravý člověk je dostatečně způsobilý k tomu, být trvale plnohodnotným členem národa. Jedná se tedy o výpovědi, které vysvětlují, proč má být člověk zdravý.

Je zajímavé, že se tyto dvě možná chápání zdraví mohou vyskytovat zároveň v jednom textu jako to je například v článku „*Jest tělocvik zdraví našemu skutečně prospěšným?*“, kde je zdraví přímo charakterizováno pozitivně jako „schopnost ku trvanlivé a vydatné životní činnosti“,¹²⁰ ale článek je jinak spíše medicínského charakteru, jak uvidíme níže. Tento fakt připisují zejména tomu, že se u autora může měnit modus vypovídání. Když autor hovoří o záležitostech spojených se Sokolem, jeho pojetí zdraví je spíše v onom pozitivním smyslu jako jakási kvalita, zatímco když se autor ve svém výkladu dostane k rozebírání záležitostí, které jsou založené na poznacích tehdejší medicíny, zdraví autor náhle chápe ve smyslu absence nemoci. Je ovšem třeba zdůraznit, že v obou případech je zdraví chápáno zejména jako jakýsi důsledek tělocviku.

4.1.1 Fyzické (medicínské) zdraví člověka

V *Památniku Sokola Pražského* se nacházejí články „*Nemoci tělocvičné*“¹²¹ a „*Jest tělocvik zdraví našemu skutečně prospěšným?*“,¹²² které mají potvrdit kladný vliv tělocviku na lidský organismus. Autory obou článků jsou lékaři, tudíž lze předpokládat, že zařazením těchto článků Sokolové usilovali o podložení své teze o prospěšnosti tělocviku vědeckou autoritou. Není přitom zcela jasné, zda byli autoři textů aktivními členy Sokola.

V článku „*Nemoci tělocvičné*“ se autor snaží zejména zpochybnit názory o škodlivosti cvičení. „*Předsudek o domnělé škodlivosti tělocviku jest ovšem úplně mylný.*“¹²³ Jak vidíme, autor používá různé jazykové prostředky, aby podpořil své názory – škodlivost tělocviku označuje za „předsudek“ a škodlivost označuje za „domnělou“. Dále uvádí různé příklady zranění při tělocviku nebo nemocí, které údajně vznikly v důsledku a vysvětluje pravé příčiny těchto zranění a nemocí. Např. zlomenina se stává pouze výjimečně, a pokud ano, je téměř vždy zaviněna nedbalostí cvičence. Pokud jde například o „uhnání na plíce“, autor říká, že nemocí byl cvičící postižen již před cvičením a cvičení mu v tomto případě rozhodně neuškodí.

¹²⁰*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 326- 328.

¹²¹Tamtéž, s. 325.

¹²²Tamtéž, s. 326- 328.

¹²³Tamtéž, s. 325.

V tomto smyslu je zajímavé, že autor zřejmě dělí nemoci na dvě skupiny, což ovšem můžeme odvozovat pouze z implicitních náznaků. Totiž na nemoci, které člověka nevylučují z řad cvičenců a na nemoci, při kterých by se měl člověk cvičení vyvarovat. V předchozím odstavci jsme viděli, že dýchací problémy ve cvičení nezabraňují, ba naopak. Stejně je na tom podle autora i člověk postižený srdeční vadou. Dále ovšem autor uvádí, že člověk postižený blíže nespecifikovanou „chorobou“ se musí tělocviku vyvarovat: *„Kde jest možnost k tomu, tu spíše tělocvik prospěje, než nerozumné i úzkostlivé vyhýbání se každému volnějšimu pohybu. Že i veselost a družnost při cvičení panující s dobrým je prospěchem, je samozřejmo. Ovšem že, kdo chorobou stížen, ten všech výstředností se vystříhati musí.“*¹²⁴ Je zřejmé, že se zde jedná o autorovy představy související s medicínským diskurzem (například představa, že člověk se srdeční vadou může bez problémů cvičit, zřejmě souvisí s představou, že hlavní pro zdraví je dobré obíhání krve v těle, jež souvisí se srdcem, a dobrou cirkulaci krve tělocvik podporuje).

V dalším článku *„Jest tělocvik zdraví našemu skutečně prospěšným?“* autor podle svých slov shrnuje to, co vyložil a demonstroval roku 1870 Sokolu Pražskému na své přednášce. Zabývá se detailním popisem fungování těla a má rovněž za cíl reagovat na námitky vůči tělocviku. V následujících odstavcích se pokusím stručně popsat autorovy teze.

Spolkový tělocvik mají vykonávat rozhodně jen zdraví lidé, přičemž zdraví je podmíněno *„ustavičnou a dokonalou výměnou látek chemických, z kterých se hmota či lépe tkanina ústrojů skládá, za tytéž ale nové látky, tedy v řádném obnovování nebo omlazování těla“*¹²⁵. Veškeré naše výkony, které autor označuje slovem „zdravé“, tedy spočívají na volném proudění krve tak, aby se mohly správně vyměňovat látky. Důležité je, že tato výměna látek je podle autora mnohem dokonalejší a rychlejší v „ústroji činném“ než v „ústroji klidném“, protože v činném ústrojí proudí krev rychleji. Dobrá cirkulace krve je důležitá také z důvodu čištění vnitřních orgánů. Pokud chceme podpořit cirkulaci krve, jsou nejlepší „speciálně upravené pohyby“. Sedavá práce „měšťáků“ tedy škodí, protože překáží volnému toku krve a tak nedochází k dostatečné výměně látek. To má za následek hemeroidy, překrvení jater, „obleněné trávení“¹²⁶ atd. „Měšťák“ tedy nemá žít jen sedavým způsobem života, ale má se stát Sokolem, aby kompenzoval nebezpečí plynoucí z nedostatku tělocviku.

Dále se v článku hovoří o tom, jaké ústrojí při tělocviku pracují. V tomto kontextu připadá přední úloha nepochybně svalstvu. Jeho cvičení je nejdůležitější z toho důvodu, že

¹²⁴ *Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 326.

¹²⁵ Tamtéž, s. 327.

¹²⁶ Tj. zřejmě zpomalené trávení.

mu připadá skoro polovina váhy těla a také se v něm zdržuje polovina veškeré krve, a proto cvičení žádného jiného ústrojí nemá takový vliv na výměnu látek. Proto také musíme vliv tělocviku na naše zdraví hledat především ve změnách svalstva. Je to ovšem duše, jež „utvoří plán a vůli ku pohybu“, kterou je posléze přenášena nervy na příslušné svaly. Roli duše při pohybu však autor dále nerozebírá, je ale zřejmé že ji chápe jako „hybatele“, který má moc ovládat materii – tělo.

Když svalstvo naopak neprovádí žádnou činnost, nespotřebují se látky získané z rozkladu tuku a uhlovodíků v těle a tyto látky se pak usazují ve formě „přebytečného“ tuku v těle. „*Systematická činnost svalů zvětšuje hmotu svalovou a odstraňuje nepohodlný a na mnoze škodný i nehezký tuk.*“¹²⁷

Díky činnosti svalů se kosti a vazy stávají pevnějšími a člověk tím získává i lepší cit v končetinách a „jistější ruku i nohy“. Zlepšuje se také činnost srdce. Tím se tělo chrání před nemocemi, které mají příčinu v nedokonalém „množství, složení a oběhu krve“.

Tělocvik nám tedy podle autora „*podává tělo jadrné, pevné, specificky těžší a blažený pocit myslí jasné a ku velikým výkonům odhodlané i způsobilé. Každý člověk, bez rozdílu stáří a pohlaví, má sobě přiměřený tělocvik vykonávati.*“¹²⁸ Není vina tělocviku, pokud tohoto cíle nedosáhne, protože v tom případě jsou příčinou „nedostatky a škodlivosti“ při jeho vykonávání. Sem patří například nemocný organismus, nedostatek potravy, vzduchu, světla atd. Autor se vyjadřuje také v tom smyslu, že doposud praktikovaný tělocvik bohužel neodpovídá jeho ideálu a dokonce ho označuje za „paskvil“.

Z tohoto článku vyplývá, že nejpodstatnější roli v nastolení a zachování zdraví hraje výměna látek a proudění krve. Člověk se v tomto pojetí může stát zdravým pouze tak, že se bude snažit tyto činnosti svého těla optimalizovat, k čemuž mu dopomůže tělocvik, zejména z důvodu posílení svalů. Kromě toho je potřeba starat se o správný stravovací režim. Objevují se zde ovšem také estetické nároky na tělo. Tuk na těle, je označen za „nehezký“ a ve výčtu kladů, které nám tělocvik poskytuje, se objevuje i „pevné“ tělo. Ze skutečnosti, že tyto estetické nároky nejsou v textu příliš zdůrazněny, můžeme usuzovat, že v rámci zdravotní ideologie zřejmě nehrály tolik podstatnou roli. Zajímavý je také negativně konotovaný termín „měšťák“, který se v textu objevuje poměrně často. Je zřejmé, že nejde o člověka, který žije ve městě, jako spíše o člověka, který žije sedavým způsobem života a na pohyb zanevřel. Měšťák totiž přestane být měšťákem, když se stane Sokolem.

¹²⁷Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 329.

¹²⁸Tamtéž, s. 330.

Z textu je rovněž patrné, že si klade za cíl pouze „očistění“ tělocviků od obvinění, které jsou proti němu vznášena. Vzhledem k tomu, že se v něm explicitně hovoří o tom, že má tělocvik vykonávat úplně každý člověk (včetně žen a starců), můžeme říci, že se zde nevyskytuje nárok na to vychovávat tělocvikem vojáky ani další podobné argumentační roviny, jinak hojně přítomné v sokolských textech. To bude zřejmě způsobeno tím, že jde hlavně o článek medicínského rázu. Sokolové ovšem obsah tohoto textu (a možná i jiných tehdejších textů, vyjadřujících se ke zdraví v souvislosti s tělocvikem) převzali a používali jako argument pro svoji činnost, což je zřejmé mimo jiné z toho, že ho zařadili do svého Památníku.

Další sokolské texty zabývající se zdravím člověka z medicínského hlediska jsou podrobnější a vyslovují se i k jiným záležitostem kromě vzhledu a fungování různých částí těla, ale jsou si s předchozím textem velmi podobné a shodují se v mnoha základních tezích. Jisté rozdíly ovšem nalézt můžeme, rozhodně však nejsou ideologického jako spíše faktografického rázu. V těchto textech je například účinek tělocviků rovněž nejmarkantnější na svalech, jež jsou pohybem „vyživovány“, čímž se urychluje oběh krve, a v opačném případě ochabují.

4.1.2 Nemoc

Články publikované v časopise Sokol se také vyslovují k otázce nemoci. Tu si člověk podle nich zavíná sám „nesmyslným způsobem života“ nebo ji získá kvůli škodlivým vlivům, kterým se nelze vyhnout. Autor vidí hlavní účinek tělocviků v jeho schopnosti omezit působení těchto negativních vlivů a dále v jeho „paliativním“ účinku, tzn. znesnadnění a dokonce i zabránění „vystoupení některé nemoci“. Toto „vystoupení“ nemoci je často způsobeno „náchylností“ nebo „dispozicemi“. Tyto dispozice k nemoci musíme chápat jako „slabost“, „sešlost tělesní“, „rozmařilost“ a „nedostatek otužilosti“, takže zde ještě nejde o genetické dispozice v dnešním slova smyslu. Sokolové ovšem dědičnost také zmiňují, je pro ně ale „posud záhadnou“. Příkladem dispozice může být např. slabá kost, která se zlomí snáze než kost silná a silné kosti získáváme provozováním tělocviků. Jako nemoc je tedy chápána i zlomenina, která dle sokolského pojetí spadá do „nemocí chirurgických“.

Všech nemocí se ani tělocvikem vyvarovat nelze, ale jeho provozováním lze snížit pravděpodobnost, že nemoc „vystoupí“. V případě, že nemoc propukne, tělocvik by „ještě škodil“. V případě epidemických nemocí člověka neochrání nic, což podle Sokolů nic nemění

na tom, že by se tělo mělo „utuzovat“ tam, kde to lze. Tělocvikem cvičené tělo nemoc také lépe zvládá a tím předchází riziku jejího vážného zhoršení. Z toho důvodu může tělocvik prodloužit lidský život. Vůbec nejlépe se tento „pevný základ“, který v budoucnosti dopomůže ke zdraví, buduje v mládí, dokud člověk roste, protože poté už nejde dosáhnout tak markantních výsledků. Cílených kladných změn na těle nelze dosáhnout díky krátkodobému cvičení, je potřeba jej provozovat několik let.

Je tedy zřejmé, že za nemoc můžeme považovat dlouhodobý nepříznivý stav organismu, který je způsoben absencí tělocviku. V tomto případě je jediným možným řešením této situace začít cvičit. Naopak při nemoci přechodné, která je spíše epidemického charakteru, by se člověk měl tělocviku vyvarovat.

4.1.3 Zdraví člověka v kontextu vztahu těla a duše

Toto chápání zdraví, založené na představě harmonie mezi tělem a duší dle antického vzoru, je velmi úzce spojeno s výchovou, a to zejména školní výukou. Podle sokolského pojetí by totiž škola měla být hlavním místem pro „souměrný“ rozvoj těchto dvou složek. Konečným cílem této výchovy by opět měl být ideální člen národa. Zdraví je tedy v tomto případě zejména produktem výchovy. Nyní přejdeme k tomu, jaká výchova je optimální pro to, aby jejím výsledkem byl ideální člověk v sokolském slova smyslu. Tento cíl bezpochyby v sokolském pojetí splňuje výchova podle antických Řeků, přičemž hlavním „heslem“ byla podle Sokolů pro Řeky souměrnost při rozvíjení duše a těla.

Při čtení sokolských textů ale vyvstává otázka, zda-li je v jejich pojetí tato „souměrnost“ opravdu souměrná. V textech, problematizujících ideální formu vzdělání pro to, aby se z člověka stal zdravý jedinec, je totiž studium (tedy vzdělávání duše) často konotováno negativně. Důvod je zřejmý – dosavadní školní výchova zaměřená pouze na studium sokolským ideálům zdaleka neodpovídá a žáky „ubožáky“ „mučí a trýzní“.¹²⁹ Kvůli tomu, že se školy nestarají o „zdraví a tělesné vyvinutí“ studentů, tito mladí lidé, kteří by měli být fyzicky zdatní, místo toho „chřadnou“ a jejich zevnějšek je „chorobný“. Duševní výchova tedy vystupuje jako jeden z oněch negativních vlivů, které usnadňují „vystoupení“ nemoci.

Takto vychovaný člověk má následně velký problém ve chvíli, kdy dokončí školu a má začít pracovat,¹³⁰ protože tělo, které není zvyklé na pohyb, lehce podlehne nemoci nebo se

¹²⁹ *Sokol*, roč. 1871, č. 6, s. 50.

¹³⁰ Tomuto tématu se budu podrobně věnovat v kapitole 5.1 Práce.

vyvíjí jednostranně, podle toho jakou část těla k práci používá a dochází k degeneraci. „*Nežli se naděje, pozoruje s bolem, že ostatní části těla zakrsovávají, že se mu údy, jindy rovné křiví, že mu vůbec není volno tak, jak by si toho přál, s tělem vládnouti.*“¹³¹ Jednostranná výchova tedy vede k tělesné degeneraci, a v konečném důsledku i k ekonomické neschopnosti¹³², což popírá všechny sokolské cíle.

To, že podle Sokolů přílišné studium těla škodí, dobře ilustrují i následující dvě ukázky textů: „*Fügner v mladších letech dosti dlouho postonával a uplynulo drahně času než opět nabyl zdraví. K uzdravení přičinily též mnoho pobyt na venkově a přiměřený pohyb těla.*“¹³³ O Tyršovi se pak dočítáme: „*(...) avšak tělesné síly jeho byly přehnaným studováním tak otřeseny, že hned druhý den po odbyté maturitě do těžké upadl nemoci, z které se jen pomalu a hlavně pomocí tělocviku zotavoval.*“¹³⁴

Tento motiv časté nemoci a slabosti a následného výrazného zlepšení zdravotního stavu, jakmile člověk začne cvičit, se v sokolských textech nevyskytuje ojediněle. Není jistě náhodou, že je prezentován zejména na hlavních postavách Jednoty. Domnívám se, že příběhy ze života Tyrše a Fügnera mají v tomto případě sloužit jako jistá „*exempla*“ demonstrující účinnost tělocviku (v tomto případě vyléčení se prostřednictvím cvičení), a dodávající tak tvrzením na věrohodnosti.

V další ukázce můžeme vidět, že zdravé tělo je podmínkou bytí a zároveň působí na duši člověka tak, že jí uděluje stejné vlastnosti – to znamená, že pokud je zdravé tělo, je zdravá i duše, přičemž je to takto „*přirozené*“: „*(...) přece jest to především tělo naše, které naše bytí podmiňuje, ono jest schránkou i všech tak zvaných duševních pokladů, zdravé a silné údy jsou to, jež překážky přírodní překonávají a zevnější svět službám našim podmaňují, aby potřebám našim sloužil. Zdraví, síla a otuženost těla působí přirozeně na to, co duchem zoveme a uděluje mu podobných vlastností, tak že panuje mezi oběma ustavičná shoda, a toť přece účelem vychování pravého.*“¹³⁵

Na jiném místě¹³⁶ se dozvídáme, že tělocvik má jistý „*morální*“ účinek, který podporuje „*rozum*“, „*zdravé zásady*“ a „*smysl pro budoucnost*“, a ty mají posléze i velký význam pro samotné zdraví člověka. Tělocvik tedy tělo utužuje proti nemocem nejen fyzicky,

¹³¹*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

¹³²Viz kapitola 5.1 Práce.

¹³³*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 10.

¹³⁴Tamtéž, s. 17.

¹³⁵*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

¹³⁶*Sokol*, roč. 1872, č. 20, s. 154.

ale i tím, že „tuží“ psychiku člověka, která ke zdraví také přispívá. Díky pěstování tělocviku tedy nastává stav „*zdravé mysli v zdravém těle*.“¹³⁷

To, že se nedává prostor tělocviku ve školní výchově, nevede tedy pouze k nemoci a „zakrnění na těle“, ale rovněž k „zakrnění na duchu“.¹³⁸ V tomto kontextu Sokolové vyjadřují velké obavy o to, kdo se postará o národní budoucnost, pokud mladí lidé nebudou zdraví a zdatní. Aby národ mohl dosahovat pokroku a být „národem vzdělaným a všestranně pokročilým“, je třeba vyžadovat i tělesné kvality. Přemíra psychického a nedostatek fyzického vzdělávání tedy vede k degeneraci obou složek člověka – duše i těla. Co by způsobilo přílišné cvičení těla, zda by tím mohl člověk upadnout do nemoci a následně se uzdravit duševní činností se v tomto kontextu nerozebírá, maximálně je řečeno, že se má cvičit s mírou. Proč tomu tak je, je očividné: Sokolům nejde o podporu duševního vzdělávání (i když to hlásáním „antické“ myšlenky souměrného rozvíjení duše a těla proklamují). Duševní vzdělávání bylo v tehdejší společnosti samozřejmostí, a tudíž ani není podstatné se o jeho pěstování zasazovat. Sokolům jde hlavně o podporu tělocvičného vzdělávání, které tuto podporu potřebuje a dle jejich pojetí je i nejvýznamnějším činitelem zdárného fungování národa v současnosti a jeho rozvíjení v budoucnosti.

I když víme, že Sokolové na jedné straně volají po souměrnosti, na výše zmíněných příkladech můžeme vidět, že v jejich pojetí duše a tělo tak úplně souměrné nejsou. Zdravé tělo podmiňuje zdravou duši. U těla, které je nějakým způsobem degenerované, není možné dosáhnout duševní dokonalosti. Naopak se nikde neříká, že by nemocná duše vedla k nemocnému tělu a podobně. Je tedy zřejmé, že tělo je v sokolském pojetí „souměrnosti“ stavěno výše než duše. Jak je ale uvedeno výše – vzhledem k sokolským cílům je tento fakt logický.

¹³⁷*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 10-11.

¹³⁸*Sokol*, roč. 1871, č. 6, s. 50.

4.2 Krása

Otázka zdraví se pojí i s určitými estetickými představami o těle, přičemž zdravé tělo je také krásné tělo a naopak. Základním požadavkem pro to, aby tělo mohlo být považováno za krásné, je tělesná proporční souměrnost. Zatímco souměrnost vede k tělesné kráse, tělesná deformace vzniká na základě různých příčin, přičemž v sokolských textech nelze nalézt popis necvičícího člověka, který by byl tělesně „normální“. Vyskytují se zde tedy pouze dva vysoce polarizované typy tělesnosti – na jedné straně stojí tělo krásné, vycvičené a na druhé straně tělo „neútvárné“ a různě deformované. Nelze tedy být „normálně“ tělesně vyvinutým a zdravým člověkem bez pěstování tělocviku. Necvičící člověk je vždy somaticky deformovaný nebo dokonce nemocný.

4.2.1 Krásné tělo

Jak už bylo uvedeno výše, krásné tělo je především souměrné. Je třeba zdůraznit, že v sokolském diskurzu nenalezneme výpověď o krásném ženském těle, jedná se vždy výhradně o mužské tělo.¹³⁹ S tím také souvisí jeho charakteristiky.

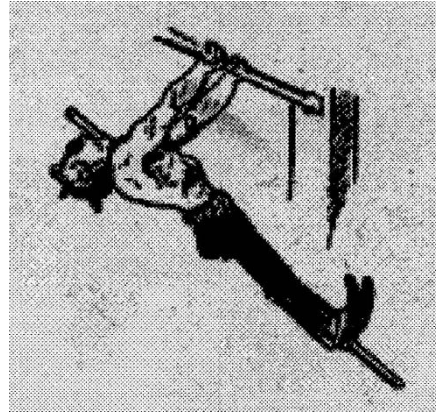
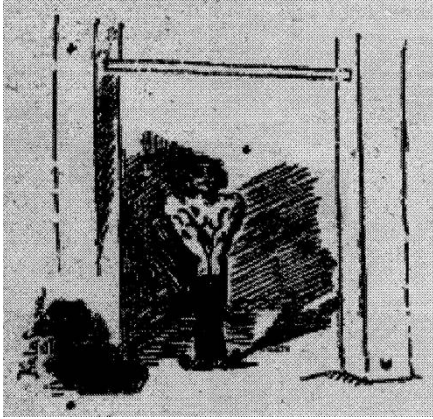
„Ploché tělo a tenké údy nečinného člověka teprve tělocvikem nabývají bujných tvarů, svalstvo stává se patrným, skupiny jeho výrazně se rýsují, a při každém pohybu hemží a vinou se pruhy svalové ve svižné hře pod hladkým povrchem. Celé tělo nabývá ladné článkovitosti, tvary stávají se zaokrouhlenými, oblými a poskytují krásný a příjemný pohled kypícího zdraví a bujaré síly.“¹⁴⁰

Důraz je kladen zejména na vypracovanost a vyrýsovanost svalů, které tvoří v ideálním případě jakési neprostupné brnění – důraz na pevnost a tvrdost svalů můžeme usuzovat z toho, že jsou svaly velmi často přirovnávány ke kovu a svalnaté tělo je poté „jako z kovu ulité“.¹⁴¹ Představa brnění zřejmě také souvisí s oním „hladkým povrchem“ z citátu výše. Tělesná „klenutost“ a „bujnost“ tvarů je zase synonymem pro vypracovanost svalů, která je protikladem plochosti u těla deformovaného. Klenutá mají být hlavně prsa, ale i všechny končetiny, které se zároveň mají zužovat. Důležitá je i vzpřímená kostra, tedy rovné držení těla.

¹³⁹Viz níže.

¹⁴⁰*Rádce Sokolský*. Praha: Eduard Grégr a syn, 1897, s. 2.

¹⁴¹*Sokol*, roč. 1974, č. 1, s. 1.

Na obrázcích uveřejněných v *Památniku Sokola Pražského*¹⁴² vidíme sokolského cvičence, u kterého můžeme pozorovat onen ideál krásy. Tělo je zřetelně velmi svalnaté a „klenuté“. Dále si povšimněme kontrastu úzkých boků s mohutným hrudníkem a širokými rameny, což dohromady tvoří charakteristický „V“ tvar.

Tělocvikem lze změnit k lepšímu i výraz tváře.¹⁴³ Objevuje se přesvědčení, že tělocvik může zušlechtit i „nevalně hezkou“ tvář. Jednak tím, že lidé zhubnou, přestanou být v obličejí kulatí (jako „měsíc“), což je konotováno negativně. Kulatost v obličejí totiž zřejmě vzbuzovala dojem nepřílišné „duchaplnosti“. Na druhou stranu ale tělocvik nevede k vyzáblosti a zapadlosti tváří, která má příčinu v nemoci nebo „nezřízeném způsobu života“. Tělocvik utuží zdraví a to se zobrazí v obličejí, svaly vystoupí zřetelněji na povrch stejně jako na celém těle, a tím dodávají obličejí „charakternosti“. V tomto kontextu jde tedy o různé, zřejmě dobové, představy o propojenosti vzhledu s určitými charakterovými vlastnostmi člověka: „Konečně pevné vykrácení, statná postava, neohroženost a vědomí síly, vlastnosti to, jež tělocvik hojně podává, dodá každé osobnosti takového výrazu, který marně u lidí v klidu si

¹⁴²*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 250.

¹⁴³*Sokol*, roč. 2, č. 16, s. 123.

*hovicích hledáme.*¹⁴⁴ Určité fyzické rysy, které člověk získává díky tělocviku, tedy mění svým způsobem i osobnost člověka.

4.2.2 Deformované tělo¹⁴⁵

Estetickým ideálům neodpovídající tělo je tělo deformované, přičemž jeho obraz je dvojitý. Oba tyto typy těla jsou zároveň nahlíženy jako nezdravé.

První typ deformovaného těla je tělo nesouměrně vyvinuté. Může jít i o tělo člověka, který dokonce praktikuje tělocvik (ovšem ne sokolský), ale v důsledku nestejnomyšerného namáhání jednotlivých částí není jeho tělo proporčně souměrné, což je považováno za závažný nedostatek. Většinou jde ale v tomto kontextu o tělo pracujícího člověka, který vykonává neustále stejný pohyb, čímž dochází k jednostrannému vyvíjení svalů a ostatní části těla „zakrsávají“: *„Nežli se naděje, pozoruje s bolem, že ostatní části těla zakrsávají, že se mu údy, jindy rovné křiví, že mu vůbec není volno tak, jak by si toho přál, s tělem vládnouti. Že stav takový nepřispívá k tomu, aby dělník práci, která jest jedinou podmínkou jeho výživy, s chutí a lehkostí vykonával, jest jasno.*¹⁴⁶

Autor uvádí jako příklad také ženy, u kterých se podle něj často vyskytuje ten nedostatek, že mají nedostatečně posílenou horní polovinu těla a naopak posílené nohy díky tomu, že rády „bruslí a tančí“. Tato deformovanost se časem stává tak vážnou, že člověku zcela brání v tom, aby byl nadále činný, a stává se z něj v podstatě člověk neschopný pracovat a uživit se, což je z ekonomického hlediska problém. Těmto nedokonalostem je třeba předejít správně prováděným tělocvikem, kde se cvičí souměrně celé tělo.

Druhým typem deformovaného těla je tělo, které nikdy žádnou fyzickou činnost nevykonávalo a tím pádem není nesouměrně vyvinuté, ale spíše „zakrslé“ jako celek, možná by se dalo i říci souměrné ve své zakrslosti,¹⁴⁷ protože jsou postižením zpravidla zasaženy všechny části těla. Deformované tělo je velmi často spojováno s výrazy typu „slabé a „neduživé“. Charakterizuje ho dlouhý a úzký hrudník, který je zároveň zploštělý, svislá, „nezakulacená“ ramena, ruce a nohy „jako hůlčičky“, dlouhý krk a shrbenost těla.

¹⁴⁴*Sokol*, roč. 1872, č. 14, s. 107.

¹⁴⁵Jde o mnou vytvořenou analytickou kategorii, v pramenech se pojem „deformace“ nevyskytuje.

¹⁴⁶*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

¹⁴⁷I když použít slovo „souměrnost“ v kontextu takto deformovaného těla by bylo v sokolském diskurzu naprosto nepřípustné.

Dalším obrazem deformovaného člověka, který nepraktikuje tělocvik, je člověk tlustý, přičemž „dokonalý“ Sokol „nikdy“ přebytek tuku nemá, protože tělocvikem přibývá svalů a ubývá tuku. Přítomnost tuku v těle není nikdy uváděna do souvislosti s nebezpečím poškození zdraví, naopak je nahlížena jako potřebná, zejména v některých částech těla, neměl by ho však být přebytek. Nadměrné množství tuku souvisí pouze s omezením hybnosti a obratnosti a zároveň se negativně odráží na estetickém hodnocení vzhledu.

Výjimkou je ovšem tloušťka u starších mužů, kde může být jistý stupeň tloušťky ku prospěchu, protože muži dodává vážnosti.¹⁴⁸ Sokolové ale zdůrazňují, že u mladých lidí je tloušťka „nepřirozená“ a z důvodů omezení hybnosti také neprospěšná. V tom také spočívá podstatná výtku vůči tloušťce – v mládí si má totiž člověk osvojit „tělesnou dokonalost“, díky níž má být v pozdějším věku ochráněn před škodlivými vlivy a předejde tak tomu, aby jeho svalstvo ochablo a stal se z něj „neduživce“. Tuto dokonalost si ovšem nemůže kvůli tloušťce a s ní spojené špatné hybnosti vylučující tělocvik osvojit.

4.3 Zdatnost

V následujícím výkladu budu jako analytickou kategorii používat pojem „zdatnost“, kterým označuji určitou ideální vlastnost člověka, která v sobě zahrnuje další jednotlivé kladné vlastnosti jako například sílu, vytrvalost, obratnost ale i vlastnosti týkající se morálky. Zdatnost v sobě tedy spojuje nejen tělesné, ale také duševní vlastnosti člověka, kterých lze v sokolském diskurzu dosáhnout pouze pravidelným a dlouhodobým pěstováním tělocviku. Je ale zajímavé, že lze odděleně mluvit o různých vlastnostech, jež by bylo možné zahrnout pod „fyzickou zdatnost“, ale duševní vlastnosti lze od těch fyzických oddělovat, jak uvidíme níže, jen velmi omezeně.

Tělocvik tedy v sokolském pojetí vede k celkové zdatnosti člověka, nejen ke zdatnosti tělesné, čímž by kladně ovlivňoval zejména brannost a pracovní výkon, ale vede i ke zdatnosti duševní, která má za následek kulturní rozvoj jedince a tím i národa.

Ráda bych také zmínila, že v sokolských textech zdatnost velmi úzce souvisí se zdravím, a dokonce ho podmiňuje. Nelze totiž být zdravým, aniž by člověk byl zdatným. Toto ovšem neplatí u výpovědí, které vycházejí z medicínského diskurzu, kde zdraví charakterizuje nepřítomnost nemoci a zdatnost tedy vůbec nehraje roli.¹⁴⁹

¹⁴⁸Přisuzování vlastnosti na základě určitého fyzického rysu není v tomto případě ojedinělé. Jedná se zřejmě opět o sdílené dobové kulturní představy souvislosti fyzického rysu s povahovým rysem.

¹⁴⁹Viz kapitola 4.1 Zdraví.

4.3.1 Tělesná zdatnost

Na tomto místě bych se chtěla zabývat tělesnou zdatností, konkrétně vlivem tělocviku na tělo tak, aby se v sokolském pojetí stalo „ideálním“, tzn. tělesně zdatným ve vztahu k výkonnostním vlastnostem těla, jako jsou síla, vytrvalost a obratnost, přičemž nelze jasně určit, která „složka“ tělesné zdatnosti (nebo zda vůbec nějaká) je důležitější než ty ostatní. Dalo by se říci, že důraz na jednotlivé složky se liší text od textu, někdy se jeví jako nadřazená síla, někdy zase vytrvalost a pokud text odkazuje na antický vzor, je téměř jisté, že všechny složky budou mít stejnou váhu.

Cesta za ideálním tělesným stavem je popisována jako velmi dlouhá, tudíž nelze očekávat, že ke kladným změnám dojde v časovém horizontu několika měsíců. Člověka lze považovat za fyzicky zdatného až po několika letech pravidelného cvičení. Protože změny probíhají velmi pomalu, je třeba vytrvat: *„Ba nad to pro celý život svůj ten zisk si vydobyl, že jsi se naučil nepopustit, nepovolit – ovšem ne v nečinné svéhlavosti – než v snažení snad v počátku zdánlivě marném, však na konec přec úspěšném a vítězném.“*¹⁵⁰

Síla, vytrvalost a obratnost patří k výkonnostním vlastnostem těla, které se podílejí na celkové tělesné zdatnosti. Pro tyto vlastnosti je typická sokolská snaha o jejich změřeni a následné určení nejlepších jedinců, tzv. „přeborníků“. Seznamy „přeborníků“ tedy máme k dispozici už od roku 1862, tj. od samotného vzniku Sokola Pražského.¹⁵¹ Síla je měřena zvedáním různých závaží a vytrvalost a obratnost se týká zejména vítězů v zápasu a šermu.

Podle Josefa Scheinera proběhlo v roce 1881 také první statistické měření, jehož cílem bylo změřit sílu a kterého se zúčastnilo 1332 členů. Konkrétně zde byla měřena „síla“ jednotlivých částí těla, pomocí zvedání závaží různé váhy při různých cvicích. Zajímavé jsou závěry tohoto měření. Sokolové totiž třídí „siláky“ podle jejich zaměstnání a uvádějí, které z nich má nejsilnější zástupce.¹⁵² V roce 1873 také v Praze proběhly první sokolské závody, jejichž hlavním účelem bylo *„aby členové naučili se měřiti své vlastní schopnosti a dovednost svou, hledíce předčiti jeden druhého v horlivém cvičení a závodu ušlechtilém.“*¹⁵³ Závody a měření síly měly povzbuzovat jednotlivé členy k tomu, aby více cvičili, byli tělesně zdatnější a tím pádem podávali lepší výsledky. I zde opět platí, že čím zdatnější jedinci, tím zdatnější národ, a tudíž je důraz na závody a měření zřejmý.

¹⁵⁰Sokol, č. 1974, č. 1, s. 1.

¹⁵¹Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 198-200.

¹⁵²SCHEINER, Josef: *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887, s. 78.

¹⁵³Tamtéž, s. 90.

Je také zajímavé, že tělesná zdatnost nemá v sokolském diskurzu explicitně vytyčenou horní mez, za kterou by cvičenec teoreticky už neměl zacházet. Cvičenec začíná cvičit nejprve se svou vahou, toto cvičení ale postupem času už není dostatečně efektivní.¹⁵⁴ Je proto třeba posilovat s „břemeny“, kde je kladen důraz také na výše zmíněnou vytrvalost, protože cvičení s břemeny není hodnoceno jako příliš zábavné.¹⁵⁵ V tomto kontextu vidíme, že u sokolského tělocviku není podstatné, jaké ve cvičencích vyvolává pocity. Jde spíše o účelové zvyšování tělesné zdatnosti, které tělu nemusí být vždy příjemné.

Ideálně zdatné tělo musí být vždy souměrné, jak co týče poměrů jeho různých částí¹⁵⁶, ale také poměrů jeho fyzických schopností: „...cílem naším všestranný vývoj, řekli bychom všeobecné vzdělání a zušlechtění lidského těla jest...“¹⁵⁷

Zde je třeba připomenout, že člověk, který pěstuje tělocvik, ovšem ne sokolský tělocvik, je vnímán jako tělesně deformovaný právě kvůli tomu, že necvičí správně a jeho tělo není souměrné. Důraz na souměrnost se projevuje třeba i u sokolské tělocvičné soustavy, kde je např. zdůrazněno, že cviky na náradí posilují hlavně paže a trup, což by znamenalo, že dojde k nevyváženému posílení, a tudíž je potřeba se věnovat navíc posílení nohou.¹⁵⁸

Sokolové rovněž označují za „naprostou mylnou“ myšlenku, že pro tělesně pracujícího člověka je tělocvik zbytečný. A to právě z toho důvodu, že při jednostranné práci se vyvíjí pouze určitá část těla. Jednostranná tělesná práce sice může vést k tělu silnému, ale nikdy nemůže vést k tělu, které by bylo také obratné a krásné, protože k tomu vede pouze sokolský tělocvik. Na tomto příkladu vidíme, že tělesnou souměrnost lze chápat jak v kontextu proporčně souměrného těla, tak i v kontextu souměrnosti jednotlivých tělesných vlastností:

„Vymlouvá-li se rolník na to, že pracuje celým tělem a že má síly dost, tož upozorňujeme na ubohé nováčky, kteří až dosti síly majíce, přece nejsou s to tělem svým vládnouti při cvičeních vojenských, neboť pouhá síla bez obratnosti tvoří jen nemotornost. Tělocvik ale čelí k souměrnému a souladnému vzdělání a vyvinutí těla, on tudíž jediný jest s to uvést souměrnost mezi jednotlivé údy a části těla, on jediný jest s to vyrovnat veškeré nesrovnalosti způsobené jednostrannou prací, on jediný jest s to, přičiniti k síle i obratnost, tj. znalost, jak se té zásoby síly upotřebiti má.“¹⁵⁹

¹⁵⁴Sokol, roč. 1974, č. 1, s. 2.

¹⁵⁵Tamtéž.

¹⁵⁶Viz podkapitola o zdraví.

¹⁵⁷Sokol, roč. 1974, č. 1, s. 2.

¹⁵⁸Tamtéž.

¹⁵⁹Sokol, č. 1974, č. 11, s. 55.

V citovaném odstavci také vidíme, že pro tělesně pracujícího člověka je tělocvik stejně nezbytný a „blahodárný“ jako pro člověka se sedavým zaměstnáním, který žádný pohyb v práci nevykonává. To je podstatné zejména ve spojení s všeobecnou národní branností, která je v sokolském diskurzu nesmírně důležitá. Rovněž si všimněme, že pokud se v sokolských textech hovoří o obratnosti, znamená to určitou „znalost“ těla, jak zacházet se silou. V tomto kontextu je tělocvik velmi důležitý, protože nevede pouze k získání tělesné síly, která by byla sama o sobě k ničemu, ale přispívá právě k získání obratnosti, tedy „znalosti“, jak se silou nakládat.

4.3.2 Duševní zdatnost

Co se týče duševní zdatnosti, opět zahrnuje několik kvalit, mezi které patří zejména „jarost“, svěžest, neúnavnost, bystrost a schopnost vytrvat.¹⁶⁰ Patří sem i třeba závodivost a ctižádost, které jsou hodnoceny jako veskrze kladné vlastnosti, ovšem je připomenuto, že nejsou „nejušlechtlejšími podněty lidského jednání“, ale jsou velmi důležité pro zlepšování jednotlivých tělocvičných výkonů a proto je jich zapotřebí.¹⁶¹

S duševní zdatností souvisí také opak – jakási morální a duševní nedostatečnost. Ta je opět spojena s člověkem, který nepěstuje tělocvik a zahrnuje vlastnosti, jako jsou zejména lenost, touha po hmotném bohatství, netečnost, omrzelost a také necílevědomost. V tomto kontextu je negativně hodnocena především tzv. „inteligence“,¹⁶² která by měla dávat „ostatním třídám“ příklad, ale koná naprostý opak – místo toho tráví čas posedáváním u piva: *„Bohopustou lenost, neodhodlanost a mdlobu, živoření ode dne ke dni, ospalé přežvykování holých frásí, ale nikde zdravý mužný čin. Co času, co peněz, co sil, co zdraví se promrhá v hostincích, při pivě, při duchamorných, znemravňujících hrách?“*¹⁶³

„Inteligence“ tedy nesplňuje sokolské ideály správného života a tím také nepřispívá k rozvíjení národa, což se od ní očekává. Pro Sokoly je tudíž extrémně důležité vyvarovat se lenosti a netečnosti, protože je nutné, aby oni plnili úlohu ochránců a „buditelů“ národa, když „inteligence“ v tomto důležitém poslání selhává.

Je ovšem zapotřebí zdůraznit, že výpovědi týkající se duševní zdatnosti nebo nedostatečnosti odděleně od fyzické zdatnosti se v sokolských textech příliš neobjevují.

¹⁶⁰Viz např. *Sokol*, r. 1971, s. 3-4. nebo *Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola*. Praha: Sokol Pražský, 1862, s. 34.

¹⁶¹*Sokol*, roč. 1974, č. 1, s. 1.

¹⁶²Tamtéž, s. 56.

¹⁶³Tamtéž.

Výpovědi o duši totiž souvisí zejména s tělem. Jak jsme ukázali výše, je třeba tělo rozvíjet souměrně, co se týče jeho proporcí, ale i fyzických schopností. Souměrnost je ovšem nutnou podmínkou ideální lidské zdatnosti i co se týče souladu mezi tělem a duší.¹⁶⁴ Vzorem tohoto ideálu je antické Řecko: „*Jisto jest, že tělocvik řízen ethickými zásadami, působí neobyčejnou měrou na duši – tady se dokládati, znamenalo by nositi dříví do lesa. Stačí jen srovnati bystrý a inteligentní charakter harmonicky vyvinutého Heléna starověku, s chorobně halucinovanou duší středověkého mnicha, mrskajícího své tělo, nádobu to všech hříchů až v bezvědomí a extatické ztrnutí. Tam harmonický vývoj duše a těla, zde důtkami mrskané tělo jest sídlem chorobné duše...*“¹⁶⁵

Vidíme, že jako protiklad antickému ideálu (který vůbec není zapotřebí dokládat) slouží blíže nespécifikovaný středověk, navíc v kombinaci s osobou mnicha. I když autoři sokolských textů sami uvádějí, že nestojí proti křesťanství a ani jim nepřisluší se k němu vyjadřovat, výše citovaný text je poměrně silnou kritikou středověkého křesťanství, u něhož je zřejmé, že svým důrazem na duši a opovrhování tělem se sokolským myšlenkám přičí.

Apel na rozvíjení jak duševní, tak tělesné stránky člověka nejvíce souvisí se školní výchovou, která má být prováděna opět po vzoru antické pedagogiky. Důraz na školní výchovu je v tomto ohledu zřejmý – v začátcích sokolského hnutí byla situace ohledně výuky tělocviku na školách problematická,¹⁶⁶ tím pádem bylo vzdělání „jednostranné“,¹⁶⁷ protože se zanedbávalo tělo na úkor ducha, a tím pádem bylo v rámci sokolských ideálů nutné vyvinout snahu s cílem zlepšit situaci. Neustálé opakování motivu o antickém vzdělávání a jeho kladném působení na mládež a tím i na rozkvět celého národa slouží jako legitimizační rámec jejich tvrzení.

Z toho plyne, že i když má být vzdělávání duše a těla rovnoměrné, z výše zmíněného je zřejmé, že je třeba klást větší důraz na tělo nežli na ducha, kterému se v tehdejších vzdělávání už dostávalo dostatečné péče. Proto v textech najdeme tvrzení jako např.:

„*Moderní vychovávání mládeže u nás stalo se jednostranným, pěstujíc toliko ducha zanedbává tělo na újmu ducha, který v nádobě chatrné sám chatrným se stává.*“¹⁶⁸

¹⁶⁴I když Sokolové tvrdí, že je souměrné rozvíjení duše a těla důležité, v některých textových pasáži jasně vyplývá, že tělo hraje důležitější roli (viz kapitola Zdraví člověka v kontextu vztahu těla a duše).

¹⁶⁵*Rádce Sokolský*. Praha: Eduard Grégr a syn, 1897, s. 17-18.

¹⁶⁶Výukou tělocviku na školách se podrobněji budu zabývat v kapitole 5.3 Tělesná výchova

¹⁶⁷*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 15.

¹⁶⁸Tamtéž.

„V těle zakrsalém neposkytuje obraz člověka dokonalého; či případněji řečeno i soubor těch tak zvaných dokonalostí duševních je nemožný v těle zdravě a náležitě nevyvinutém.“¹⁶⁹

Vzděláváním duše a zanedbáváním těla tedy vlastně dochází k újmě jak na těle, tak i na duši, která strádá kvůli chatrnému tělu. Zároveň ale i vše co jakkoli uškodí tělu, uškodí i duši. Obráceně ale sokolské výpovědi nefungují.¹⁷⁰ V tomto kontextu je ještě kladen důraz na fakt, že je to tělo, na kterém závisí naše bytí a pomocí kterého si „podmaňujeme“ okolní svět, a tudíž tělo podmiňuje veškeré duševní vlastnosti.¹⁷¹

Tento ideál ale není zmiňován pouze v souvislosti se školní výchovou, ale i v souvislosti s lidmi, kteří pracují „hlavou“. Jak už jsme viděli výše v podkapitole o deformovaném těle, takoví lidé jsou „zakrnělí“ a „seslabení“¹⁷² a je třeba, aby tělocvikem dosáhli těla silného, svěžího a krásného a tím i zlepšili svou „mrvní povahu“.¹⁷³ To je opět důležité pro zdárný vývoj národa.

4.4 Gender

Za jednu z kategorií týkajících se ideálního člověka by se dala považovat také mužnost, což však zároveň otevírá širší otázku generové problematiky v sokolských textech, již lze uchopit různými způsoby. V následujícím výkladu se proto budu zabývat také tím, do jaké míry se sokolské texty obracejí k ženám, zda jsou nějak specifikované kategorie ženskosti a mužnosti a jak se liší popis ideálních atributů ženského a mužského těla.

Genderem v sokolských textech se zabývá článek Jana Randáka a Denisy Nečasové *Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla*.¹⁷⁴ Podle autorů jsou tělocvičné aktivity Sokola obrazem „genderově podmíněného myšlení“ 19. století. Konkrétně podle nich tělocvik produkoval genderované významy těla a stal se jedním z nástrojů definování a naplňování mužských genderových rolí: „*Ze sokolských brožurek dýchne na čtenáře ‚mužský‘ svět kořenící ve výkladu reality jako času ohrožení národní existence. Tuhé paže, statečná srdce, urostlost, síla jako dub, svižnost jasanu, a zdraví buku – to jsou atributy dokonalého*

¹⁶⁹Sokol, roč. 1871, č. 4, s. 29.

¹⁷⁰Tomuto tématu se podrobněji věnuji v kapitole zdraví.

¹⁷¹Sokol, č. 1872, č. 3, s. 17.

¹⁷²Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola. Praha: Sokol Pražský, 1862, s. 35.

¹⁷³Tamtéž, s. 35.

¹⁷⁴RANDÁK, Jan; NEČASOVÁ, Denisa: Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla. In PETRASOVÁ Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

*muže, jehož přivedou k vítězství v deklarovaném zápase o život vlastní i národní. Proti kýžnému ideálu maskulinity stály stigmatizované obrazy mužů s ochablým tělem, špatným zdravím, bojácností či mentální svévolí. Tyto protiklady byly spojovány s femininitou.*¹⁷⁵

Podle Randáka a Nečasové tedy sokolské texty vyjadřují jasnou genderovou hierarchii, kde na vrcholu stojí tělesně i duševně zdatný muž se svalnatým tělem připraveným k boji a na opačném pólu stojí slabá, nemocná žena, jejímž hlavním údělem je pečovat o potomstvo a starat se o domácnost. Jakkoliv zde nechci nijak zpochybňovat, nakolik tato genderová optika odpovídá kulturně sdíleným kategoriím 19. století, domnívám se, že podrobnější analýza sokolských textů ukazuje mnohem méně jednoznačnou genderovou polarizaci (bráno pouze na rovině diskurzu). Předně se v sokolských textech až do konce 19. století téměř nemluví o ženách. Ženy nebyly členkami Sokola až do roku 1895, kdy v rámci Sokola Vyšehrad vznikl ženský sokolský odbor.¹⁷⁶ Rané sokolské texty se tedy obracejí zejména k mužům, ovšem nikoliv proto, že by byla kulturně nepředstavitelná představa cvičící ženy; nepřipustná by byla, podle mého názoru, představa, že žena se prostřednictvím tělesného cvičení stane připravenější k obraně národa a ekonomické výkonnosti. Brannost jakožto stěžejní cíl sokolského tělocviku byla jedním z nejdůležitějších motivů, které z výpovědí apelujících na cvičení a posilování těla vylučují femininitu.

Jako velmi podstatná se v tomto ohledu jeví také skutečnost, že mužská redakce časopisu *Sokol* se explicitně vyjádřila v tom smyslu, že dívčí, potažmo ženský tělocvik muži nejsou kompetentní určovat a posuzovat, neboť *„jen ženské mohou záležitost ženskou v pravdě a do všech podrobností a s naprostou platností rozřešit.*¹⁷⁷ Série článků o „tělocviku dívčím“ byla proto v *Sokole* svěřena Klemeně Hanušové, první cvičitelce Tělocvičného spolku paní a dívek pražských, jehož členky od roku 1869 cvičily v tělocvičně Sokola pražského.¹⁷⁸ Hanušová v těchto člancích uvádí standardní popisy cviků určených pro dívky, které se zásadněji neliší od těch mužských. Analyticky zajímavější je však úvodní článek celé série, který je jistým „úvodem do problematiky“ ženského tělocviku. Hanušová zde dobové stereotypní vnímání femininity (v souvislosti s tělesným cvičením) reflektuje a částečně odmítá: *„Předmět a vzor učenců těch byla snad nepřirozená, omrzelá, tělesně a duševně neduživá žena a proto byl tělocvik pilně přistříhován, každé cvičení prospěšné, jež tělu sílu, pružnost a zdraví poskytuje co naprosto škodné a neslušné ze cvičení vyloučeno, za*

¹⁷⁵RANDÁK, Jan; NEČASOVÁ, Denisa: Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla. In PETRASOVÁ Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010, s. 144.

¹⁷⁶*Byli jsme a budem*. Praha: Agentura LEMAN s.r.o., 2012, s. 70.

¹⁷⁷*Sokol*, roč. 1871, č. 5, s. 40, první poznámka pod čarou.

¹⁷⁸*Byli jsme a budem*. Praha: Agentura LEMAN s.r.o., 2012, s. 204.

to však titěrným poskakováním a pitvořením se nahrazeno.“¹⁷⁹ Ve svém článku se proto mimo jiné soustředí na obhájení ženského tělocviku, jenž by byl v zásadě téměř stejný a především stejně namáhavý jako tělocvik mužský, a Hanušové se opět dostává souhlas ze strany redakce *Sokola*: „ženské tělo namáhání schopno jest, ba při něm teprv v náležitém zdraví prospívá.“¹⁸⁰

Na druhou stranu se jak v textu článku, tak v poznámkách redakce, objevují výpovědi, které rozlišují mezi ideálním stavem ženského a mužského těla, jehož se má pomocí tělocviku dosáhnout. Přestože si cvičenky, je-li jim nechána volnost, podle Hanušové „přirozeně“ vybírají i náročné cviky na nářadí, při nichž si „libují“ i ty „slabší z nich“, nedochází při tomto cvičení, jež je považováno za mužskou doménu, k produkci (v rámci dobové představy femininity) nežádoucích maskulinních atributů typu „divokosti“ a „hranatosti“. Čím usilovněji a s čím větší chutí cvičenky cvičí, tím se pak podle Hanušové „pěkněji pohybují“ a tím spíše z nich pak vyrostou děvčata „veselá a rozšafná“. Redakce *Sokola* k tomu doplňuje, že i namáhaná ženská těla (např. u fyzicky pracujících „venkovských děvčat“) „přec nikdy hranatý a svalovitý útvar mužský neukazují. O ženskost útvaru vůbec již příroda se postará. Toho nechť povšimnou si též oni, kteří děvčatům súčastnění se v tělocviku zrazují, aby prý na ženském zevnějšku svém neztratili.“¹⁸¹ Na textu Hanušové se zároveň ukazuje potřeba ženský tělocvik legitimizovat pomocí argumentace „přirozeností“. Jak již bylo naznačeno výše, dívky mohou podstupovat náročnější cviky prostě proto, že k nim „přirozeně“ tíhnou v tom smyslu, že si je z vlastní vůle vyberou, když mají na výběr. Na druhou stranu však Hanušová z hlediska „přirozenosti“ mužský a ženský tělocvik jasně odděluje, přičemž k artikulaci genderového rozdílu využívá analogii rozdílů (v nadání a vrozené zdatnosti) v rámci stejného genderu: jelikož je „nejpřirozenější“, aby „každý dle povahy své obor a meze tělesné činnosti si vyhledával“, zcela „přirozeně“ se musejí lišit i některé cviky dívek a chlapců.¹⁸²

Odlišné genderové významy v souvislosti s tělem se tedy v sokolském diskurzu mohou objevit v tom smyslu, že přívlastky typu „rozšafný“ je nepřípustné spojovat s mužským tělem a obráceně to platí u výpovědí o pěstování svalnatosti, jež je zdrojem u žen nežádoucí „hranatosti“. Nejedná se však o žádnou vyhocenou polarizaci,¹⁸³ která by striktně oddělovala mužský svět, jemuž dominuje tělocvična plná svalnatých národních bojovníků, a ženský svět, pro nějž je příznačná „věčně nemocná“ žena, jejímž jediným posláním je starat se o domácnost.

¹⁷⁹*Sokol*, roč. 1871, č. 5, s. 39.

¹⁸⁰Tamtéž, s. 40, druhá poznámka pod čarou.

¹⁸¹Tamtéž.

¹⁸²*Sokol*, roč. 1871, č. 5, s. 39.

¹⁸³RATAJOVÁ, Jana; STORCHOVÁ, Lucie: *Žádná ženská člověk není: Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. Praha: Scriptorium, 2010.

Jedinou artikulaci výše popsané genderové dichotomie bychom v sokolských textech mohli najít v článku „Slavnost svěcení praporu ‚Sokola‘“,¹⁸⁴ který byl později otisknut také v sokolském kalendáři¹⁸⁵ a v Památníku Sokola Pražského.¹⁸⁶ Jedná se zejména o pasáž proslavu Karoliny Světlé.: „*My, Vaše sestry, hledíme s potěchou na počínání Vaše a přemýšlíme, jak bychom i my se účastnily na těchto čackých snahách. Láska k rodině, povinnosti k ní, sto posvátných pásek poutá nás ale ke krbu domácímu, nemůžeme, nechceme Vás následovati u vír světa a přece si přejeme, by Vás upomínka na nás stále oblékala, mírníc překypující ráznost Vaší.*“¹⁸⁷ Tento projev však podle mého názoru nelze zcela řadit do kategorie sokolských textů, přestože byl otisknut v sokolských sbornících, neboť se podobné výpovědi již neopakují. Kromě toho byl projev přednesen při prvním veřejném vystoupení spolku, u nějž by bylo možné předpokládat větší zapojení veřejně srozumitelných diskurzů a tím zejména snahu o veřejnou legitimizaci spolku.

V sokolských textech naopak můžeme najít výpovědi, které vyžadují, aby ženy v budoucnu byly, stejně jako muži, členkami Sokola – ovšem pouze implicitně vzato, následující výpověď by se spíše dala nazvat „genderově neutrální“: „*Nemožno a netřeba, aby byl každý členem spolku pěveckého, průmyslného neb vědeckého: věc Sokolská však, jak ke všem stavům a vrstvám se obrací, znamená prozatím tolik, co tělesné a z části i mravní vychování a šlechtění všeho národa českoslovanského, odchovávání jeho k síle, statečnosti, ušlechtilosti a brannosti zvýšené, a musí tudíž hledět, aby koncem veškerý lid octnul se v kruhu jejím.*“¹⁸⁸ Přestože vyjádření „všechny stavy a vrstvy“ vyzdvihuje spíše „neutralitu“ sociálního rázu, spojení „všeho národa“ a „veškerý lid“ jasně odkazují skutečně ke všem, tedy k mužům i ženám.

Z obvyklých sokolských výpovědí jako je tato: „*Řečeno jednou, že naše snaha po rozvoji za dovršenou se pokládati nemůže, pokud každý kdo Čech, též sokolem se nestal.*“¹⁸⁹, pak usuzuji, že výrazem „každý Čech“ může být myšlen buď genericky, nebo se obrací pouze k mužům. Texty také často hovoří o kategorii mužnosti: „*A s hrdostí může se říci, že ve spolku tělocvičném vane duch mužných ctností a ušlechtilých mravů českých.*“¹⁹⁰ I v tomto případě ale nejde o polarizaci genderů – domnívám se totiž, že většina nacionálně-

¹⁸⁴Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola. Praha: Sokol Pražský, 1862.

¹⁸⁵RANK, Josef; VICHTERLE, František (eds): Sokol. Národní kalendář českoslovanský na obyčejný rok 1863. Praha 1862, s. 134-140.

¹⁸⁶Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 62-66.

¹⁸⁷Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola. Praha: Sokol Pražský, 1862, s. 32.

¹⁸⁸Sokol, roč. 1871, č. 1, s. 2.

¹⁸⁹Tamtéž.

¹⁹⁰RANK, Josef; VICHTERLE, František (eds): Sokol. Národní kalendář českoslovanský na obyčejný rok 1863. Praha: Alexandr Štorch, 1862, s. 133.

ideologických sokolských textů se na ženy neobrací z toho důvodu, že, jak již je zmíněno výše, ženy v této době ještě členkami Sokola nebyly, a tudíž nebylo potřeba, aby se staly adresátkami sokolských výpovědí apelujících na rozkvět národa.

5. Národ

V následující kapitole bych chtěla ukázat, jaké je v sokolských textech pojetí národa, jak vypadá a z čeho se skládá, dále pak tím, jak se vlastnosti, které jedinec získává díky tělocviku, konkrétně promítají na vlastnostech národa jako určitého celku, a také tím, jak by se měl ideální příslušník národa v praxi podílet na jeho rozkvětu.

Pojetí národa není v sokolských textech nikde explicitně představeno. Je však zřejmé, že je v textech implicitně přítomna určitá představa národa, kterou se pokusím alespoň částečně popsat.

*„Sokol (...) rostl v nejmáznější a nejučinnější ústav národní, v školu pravého nezištného vlastenectví, velkých nadějí v budoucnost vzbuzující.“*¹⁹¹ Jak vidíme, Sokol sám sebe často označuje jako nejdůležitější národní spolek nebo dokonce „ústav“ a jako jeden z hlavních cílů si klade být národním pojátkem, probouzet „český lid z lhostejnosti“ a tak ho vést k „národnímu uvědomění“ a „rozohnění českého lidu k upřímné a nadšené lásce k vlasti a svobodě“.¹⁹² Sokolské výlety na „český venkov“ jsou popisovány jako „národní slavnosti“, při kterých opět dochází k probouzení „národního uvědomění“, které spočívá hlavně v „osvěžení lásky k vlasti a k mateřskému jazyku“.¹⁹³ Sokol se také označuje jako „zdravé jádro českých mužů, české mládeže – naděje národa.“¹⁹⁴ Z těchto důvodů je, jak už jsem dříve zmínila, nutné, aby se postupem času stal sokolem každý Čech: *„Řečeno jednou, že naše snaha po rozvoji za dovršenou se pokládati nemůže, pokud každý kdo Čech, též sokolem se nestal.“*¹⁹⁵

Jak můžeme vidět, v souvislosti s národem je velmi často užíváno adjektivum „český“. S „nadějí národa“ jsou spojeni „čeští muži a mládež“ a k „národnímu uvědomění“ dochází skrze probuzení „českého lidu z lhostejnosti“, přičemž toto „národní uvědomění“ znamená „osvěžení lásky k vlasti a k mateřskému jazyku“. Zároveň má Sokol jakožto národní spolek zahrnout každého Čecha. Domnívám se tedy, že by se dalo říci, že národ v sokolském pojetí je zejména společenství všech Čechů. Otázkou zůstává, jaký člověk může být považován za Čecha. Jak vidíme výše, k „národnímu uvědomění“ dochází skrze „lásku k vlasti“ a k „mateřskému jazyku“ (češtině). V tomto případě je tedy předpokladem pro člena národa (tzn.

¹⁹¹SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvaceti letí*. Praha: Grégr, 1887, s. 23.

¹⁹²*Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 135.

¹⁹³Tamtéž, s. 135.

¹⁹⁴Tamtéž, s. 135.

¹⁹⁵*Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 2.

Čecha) to, že jeho mateřským jazykem bude čeština. To ale vyvrací následující úryvek, který se týká Jindřicha Fügnera: „z mladíka, po chatrném vzdělání ve školách k obchodu daného, stal se idealista tak vzdělaný a ze syna rodičův německých horlivý a obětovný národovec český.“¹⁹⁶ I člověk s německým původem, jehož mateřským jazykem je němčina se tedy může stát „národovcem českým“, pokud se naučí česky. To může být ale také způsobeno tím, že Fügner byl jednou z nejdůležitějších postav Jednoty.

Můžeme tedy říci, že národ znamená v sokolském pojetí zejména společenství všech Čechů, které spojuje vlastenectví a společný jazyk – čeština, přičemž není zcela zřejmé, zda záleží na původu člověka.

Co se týče existujících konceptů národa, domnívám se, že by bylo možné na sokolské vnímání národa aplikovat například koncept Benedicta Andersona.¹⁹⁷ Ten se ve své knize *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu* snaží definovat národ a vysvětlit vznik a fungování nacionalismu. Vývoj nacionalismu neklade Anderson do souvislosti s politickými ideologiemi, ale hlavně s širokými kulturními systémy – „náboženským společenstvím“ a „dynastickou říší“, na základě jejichž rozkladu vyrůstají národy. V tomto kontextu jde hlavně o odklon od tří základních kulturních koncepcí. Za prvé od představy, že určitý psaný jazyk nabízí výsadní přístup k pravdě. Za druhé od představy, že společnost je organizována okolo monarchie a za třetí jde o změnu vnímání temporality a vznik představy homogenního času. Po opuštění těchto „jistot“ pak bylo podle Andersona potřeba ustavit nový použitelný obraz reality. Zejména vlivem rozvoje moderních komunikačních technologií tak vznikla představa společenství národa, která není ničím, co by objektivně existovalo – jedná se o imaginární společenství, v rámci kterého se většina jeho příslušníků nikdy nesetká. Přesto ale v představách těchto jednotlivých příslušníků funguje obraz sounáležitosti. Když si tak jeden příslušník národa například čte noviny, uvědomuje si, že je čtou také tisíce jiných lidí, které sice nezná, ale je přesvědčen o jejich simultánní aktivitě. Tato představa lidí o jejich společenství je podstatou Andersonovy definice národa – je to pomyslné politické společenství, existující jako ohraničené a svrchované v představách těch, kteří v něj věří.

¹⁹⁶ *Památník Sokola Pražského*. Praha: Sokol Pražský, 1883, s. 4.

¹⁹⁷ ANDERSON, Benedict: *Představy společenství: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.

V předchozí kapitole jsem se zabývala tím, jak se člověk prostřednictvím tělocviku stane ideálním příslušníkem národa. Národ je v sokolském pojetí závislý na lidech, kteří ho tvoří a jako takový přejímá vlastnosti těchto lidí, je personifikován a stává se „tělem“ tvořeným jednotlivými těly. Vlastnosti jednotlivých lidí jsou přeneseny na národ, který tak má své biologické ale také charakterové vlastnosti, srovnatelné s vlastnostmi těla lidského.

Nejčastěji se s tělem národa pojí idea zdraví nebo naopak nemoci v kombinaci s argumentační strategií založenou na evoluční teorii. Jak již víme,¹⁹⁸ dějiny jsou pohledem sokolů nahlíženy jako boj „o bytí a trvání“. V tomto boji podle přírodních zákonů zahyne vše, co se přičí rozvoji a pokroku a není schopno dalšího života tak, aby se uvolnilo místo pro to, co je těchto věcí schopno. Ve spojení s „tělem“ národa je tedy důležité, aby český národ „fyzicky“ předčil ostatní národy.

„(...) každý národ zhynul jen vlastní vinou svojí... Ni jeden národ, co jich na světě bylo, četný neb nečetný, nezhyne ve své jarosti a hodnotě, každý sklesl sešlý, netečný a povrhlý. Zde jako všude vykonává příroda dlouho shovívavá na konec soud přísný, avšak též spravedlivý a pro celek blahodějný (...).“¹⁹⁹ Jak vidíme, národ se nerozpadá, ale „hyne“, přičemž je „sešlý, netečný a povrhlý“. Takže musí být „zdráv a silen“, aby se nestal mezi ostatními národy „neplatným, zpozdilým a závadným“.²⁰⁰ Zároveň zde platí, že čím menší národ je, tím více se musí snažit: „U malých národů snáze a rychleji stanutí a zkáza všemu tělesu se zdělí, kdežto při národech velkých to dlouho trvat může, než neduh celou hmotu pronikne a zdravý život její překoná.“²⁰¹

„Tělo“ národa si tedy může uchovat zdraví nebo naopak upadnout do nemoci, právě tak jako tělo člověka, kterým jsme se zabývali výše. V posledním citovaném úryvku se dokonce objevuje drobný sémantický posun v označení národa jako „tělesa“ tvořeného „hmotou“, což opět patrně souvisí s obdobným významovým uchopením těla ve vztahu k národu i jedinci, který se věnuje tělocviku. O všech „pravidlech“ přežití národů přitom rozhoduje „příroda“. Zdá se, že národ zde vystupuje jako část přírody v podobném smyslu, jako je člověk částí národa. Přesvědčení, že národ má určité tělesné a duševní vlastnosti, které se mohou zdokonalovat nebo naopak upadat, že národ může být stejně tak zdravý či nemocný jako kterýkoliv z jeho členů, je esenciální součástí sokolského diskurzu.

¹⁹⁸ Viz kapitola 3. Sokolský diskurz.

¹⁹⁹ *Sokol*, roč. 1871, č. 1, s. 3.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 4.

²⁰¹ Tamtéž, s. 3.

Nyní bych se ráda zabývala tím, na jakých rovinách konkrétně bude národ vzkvétat. Jak již víme, pěstováním tělocviku se člověk (a tím i národ) stává zejména zdravým, krásným a zdatným. V následujícím textu bych chtěla ukázat, v čem konkrétně bude ideální člověk národu prospěšný, tudíž půjde o praktické užití vlastností, které člověk nabude pěstováním tělocviku. Výklad rozdělím do tří částí. V první se budu zabývat kategorií „práce“, tj. využitím tělesných vlastností k produkci statků. Ve druhé části půjde o „brannost“, díky níž je národ schopný ubránit se před ostatními národy, což hraje, jak již víme, v sokolském diskurzu důležitou roli. V poslední části bych se ráda zabývala tělocvikem jakožto výchovou k práci a brannosti, s čímž souvisí i nezanedbatelný apel sokolských textů na zavedení tělocviku jako povinné součásti školní výchovy.

5.1. Práce

„Poznavše takto, že k zvelebení práce a rozmnožení sil pracovních, jakožto podmínek bohatství národního jest třeba, aby národ tělesně k práci vychován byl (...).“²⁰²

Práce je v rámci sokolského diskurzu důležitou podmínkou rozkvětu národa. Jedním z cílů sokolských textů je tedy obhájit kladný vliv tělocviku právě na ekonomickou produktivitu národa. V této podkapitole bych chtěla popsat, jak a proč se v rámci sokolské argumentace práce konkrétně podílí na zvýšení ekonomické produktivity národa a tím i jeho celkovém rozkvětu.

Začněme tím, jak je v sokolských textech vysvětlena základní potřeba práce, co se týče motivace jednotlivce. Člověk ke svému životu potřebuje věci, které slouží k uspokojení jeho potřeb. Tyto věci jsou nazývány statky a lidé je mohou nabývat jen jediným způsobem – prací.

„Člověk (...) od jakživa měl touhu po nabytí předmětů veškerých, jichž k zachování svému, k svému pohodlí a příjemnosti života svého zapotřebí měl. On toužil po blahobytu a po prostředcích, jimiž by sobě jeho zjednati mohl.“²⁰³

Práce v sokolském pojetí je tedy přisvojování si všech přírodních pokladů k ukojení vlastních potřeb. Člověk po statcích touží, přičemž tato touha je mu vlastní „od jakživa“. Statky slouží k uspokojení potřeb jak hmotných, duševních, tak i mravních.²⁰⁴ Ve vlastnictví

²⁰² *Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17-18.

²⁰³ Tamtéž, s. 9.

²⁰⁴ *Sokol*, roč. 1872, č. 2, s. 9.

těchto statků pak spočívá bohatství národa. Pokud tedy má být národ bohatý, je třeba postarat se o to, aby se skládal z práceschopných a pracovitých lidí a aby byl počet nepracujících co nejvíce omezen. „(...) národ, jenž ve všech vrstvách svých jest pracovitým, nebude nikdy trpěti nedostatku a tak jako jednotlivec pomocí práce stává se nezávislým a svobodným, podobně i národ pracovitý svobodným se stane, neboť namnoze jest to blahobyť a zámožnost prací vydobytá, a do všech vrstev rozdělená, která národy osvobodila od jařma otrockého, kdežto naproti tomu národové hovíci sobě v nečinnosti těla i duchamorné v chudobě trvajíce zároveň závislí jsou od jiných národů.“²⁰⁵

Jak vidíme, i v tomto případě se objevuje zejména argumentační strategie založená na srovnávání a vymezování vůči ostatním národům, přičemž jde o to, ostatní národy předčit zejména ekonomicky. Zatímco pracovitý národ se skrze nabyté statky stává svobodným, národ „hovíci sobě v nečinnosti těla“ zůstane chudý a tím pádem závislý na ostatních národech. Objevuje se zde opět důraz na budoucnost,²⁰⁶ ekonomickou vyspělost a nezávislost, ale i prvek sociální solidarity v rámci národního společenství. Zároveň vidíme, že „nečinnost těla“ (tudíž absence tělocviku) je ve výpovědi postavena jako protiklad pracovitosti. Pracovitost je tedy s praktikováním tělocviku přímo spojená.

V podobném duchu hovoří i Scheiner,²⁰⁷ když tvrdí, že v českých zemích byl tělocvik dlouho zanedbáván, zatímco v jiných zemích už dávno pochopili význam tělocviku pro „státní zájmy“, kvůli čemuž byl český národ pozadu. Tuto chybu napravil až Sokol, který má podle něj největší zásluhu na zavedení a rozvoji tělocviku českých zemích, přičemž se už ukázalo, že tělocvik má „dalekosáhlý“ význam v „žítí občanském, národním i státním“.

Práce je tedy naprosto nezbytným předpokladem pro fungování národního hospodářství a tím pro rozvoj samotného národa. Zde se dostáváme k tomu, jak budou vlastnosti člověka vychovaného tělocvikem konkrétně přispívat k rozkvětu národa. Kvality získané praktikováním tělocviku jsou totiž přímo propojeny s celkovou schopností vykonávat fyzickou práci: „Nebude tušíme nikdo upírat, že národ pozůstávající z lidí tělesně vyvinutých, silných a zdravých více práce vykoná, než národ zakrnělců, slabochů a mrzáků a pakli pravda, že veliký počet sil pracovních jest totožný s velikým bohatstvím národa, tu snad bude také oprávněna žádost, aby se o tělesné vychování jednotlivců obsáhla péče vedla.“²⁰⁸

Pokud je člověk tělesně „zakrnělý“ nebo „zakrslý“, což jsou v sokolských textech nejčastější adjektiva používaná k označení člověka postiženého z nedostatku pohybu, nemůže

²⁰⁵Tamtéž, s. 10.

²⁰⁶SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887, s. 21.

²⁰⁷Tamtéž, s. 100.

²⁰⁸*Sokol*, roč. 1872, č. 2, s. 10.

v práci podávat adekvátní výkon, který podmiňuje jeho živobytí, protože tím pádem nemůže uživit sebe ani svoji rodinu.²⁰⁹ Fyzická nezpůsobilost navíc nepříznivě ovlivňuje i psychickou stránku tohoto člověka. Takový člověk potom práci nevykonává s „chutí a lehkostí“, ale „těžkostí a nelibostí“, prací „opovrhuje“ a „štítí se“ jí a tudíž „rozmnožuje řady těch nešťastníků, kteří se co břemeno společnosti lidské považují.“²¹⁰ Argumentace, jejímž cílem je kromě jiného zdůraznit roli tělocviku ve vztahu k práci a potažmo pak národnímu rozkvětu, pracuje se silnou dichotomií. Na jedné straně je ideální člověk – sokol, který vyniká svou silou a celkovou fyzickou zdatností vůbec, díky níž rapidně – kvantitativně i kvalitativně – roste jeho pracovní výkonnost, a na druhé straně je „slaboch“, který nejenže není nadprůměrně silný, ale je přímo „zakrnělý“, což z něj na jedné straně činí „nešťastníka“ (trpí tím sám) a na druhé straně „břemeno“ celé společnosti (trpí tím i všichni ostatní, implicitně zejména „lidé tělesně vyvinutí“).

Vůbec nejdůležitější kvalitou člověka v tomto ohledu je zdraví: „(...) celý národ musí být k práci vychován, neb zdraví tělesné co výsledek tělocviku nejen statky vezdejší vydobývat napomáhá, nýbrž je i zachovati a jich ušetřiti dovede.“²¹¹ Zdraví je „výsledkem“ tělocviku, který tedy v tomto smyslu lze chápat jako výchovu k práci. Dále vidíme, že zdraví napomáhá statky nejen „vydobývat“, ale také je zachovat a hromadit. Sokolská interpretace šetření statků v souvislosti se zdravím konkrétně funguje na základě odlišných životních potřeb a celkových životních vyhlídek člověka „chorého“ a člověka zdravého. „Chorý“ člověk totiž podle Sokolů nebude žít střídmě, protože mu to jeho zdravotní stav nedovoluje. Tento člověk zároveň postrádá vyhlídky na dlouhý život, takže pro něj nemá smysl se, kvůli špatným vyhlídkám na budoucnost, uskromňovat. Naproti tomu zdravý člověk více vydělá, než spotřebuje, a jelikož má větší naději na dlouhý život, bude spíše chtít tento přebytek chytit uschovat do budoucna.²¹²

S představou tělesné zdatnosti v souvislosti s prací zase souvisí důraz kladený na tělesnou souměrnost, která je také důležitým výsledkem praktikování tělocviku.²¹³ Sokolové se v tomto ohledu snaží bojovat proti „rozšířenému mínění“, že tělocvik je vhodný pouze pro lidi se sedavým zaměstnáním, ale jeho praktikování je zbytečné pro člověka, který pracuje fyzicky.²¹⁴ Jejich argumentace je postavena na teorii, že člověk v zaměstnání, kde pracuje fyzicky, vykonává pouze jednotvárný pohyb, čímž přispívá k rozvíjení pouze jedné určité tělesné partie, zatímco ostatní části těla zakrňují, což vede k omezení jeho pracovní

²⁰⁹Tamtéž, s. 10-11.

²¹⁰*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

²¹¹*Sokol*, roč. 1974, č. 11, s. 74.

²¹²Tamtéž.

²¹³Tímto tématem se zabývám v kapitole 4.3 Zdatnost.

²¹⁴*Sokol*, roč. 1974, č. 8, s. 55.

výkonnosti nebo v nejhorším případě dokonce k úplné neschopnosti pracovat. Tělocvik je jediným řešením tohoto problému pracujících: „*Tělocvik ale čelí k souměrnému a souladnému vzdělání a vyvinutí těla, on tudíž jediný jest s to uvést souměrnost mezi jednotlivé údy a části těla, on jediný jest s to vyrovnat veškeré nesrovnalosti způsobené jednostrannou prací, on jediný jest s to, přičiniti k síle i obratnost, tj. znalost, jak se té zásoby síly upotřebiti má.*“²¹⁵

Z těchto důvodů je potřeba neustále zdůrazňovat, že i ti, co pracují tělesně, by se měli tělocvikovi věnovat, opak je označován za „naprosto mylný náhled“.²¹⁶ O souměrný rozvoj jde nejen v rámci jednotlivých tělesných částí, ale také v rámci různých tělesných kvalit. Jedno konkrétní zaměstnání by totiž mohlo například vést pouze k rozvoji tělesné síly, což by mělo za následek tělo „*silné, ne však zároveň i obratné a krásné*“.²¹⁷ Je tedy nutné tělocvikem rozvíjet také např. obratnost, která, jak jsme viděli v citaci výše, je chápána jako „znalost“ jak „upotřebit“ sílu. Síla sama o sobě je tedy zbytečná, a je proto nutné získat kombinaci všech kvalit, kterou praktikování tělesného cvičení přináší, protože jenom tím způsobem může ideální člověk maximalizovat svůj výkon v práci.

Pro podpoření teorie blahodárného vlivu tělocviků na ekonomickou produktivitu národa se v textech objevují pestré rétorické prostředky. Jde zejména o negativně zabarvená slova a metafory k tomu, co se s národem, popřípadě s tělem národa, děje nebo bude dít v případě, že necvičí nebo nebude pravidelně cvičit. Velmi časté je použití obrazu nemoci národa. V tomto případě jde zejména o rakovinu a časté použití přípravného jména „zhoubný“: „*Zhoubné následky moderního způsobu životního, využitkování sil nedospělých k úplnému jejich vyčerpání, vliv řemesel na znetvoření a vysílení různých, zejména nižších tříd lidstva pocítěn dávno i v národu našem, jehož dělnosti, zachovalosti a síle fyzické i mravní tím na všech stranách stále pohroma hrozí.*“²¹⁸

Jak vidíme, za „zhoubné“ jsou v tomto případě označeny následky „moderního“ způsobu životního, ²¹⁹ což zde znamená zejména onu jednotvárnou fyzickou práci vedoucí k jednostrannému rozvíjení těla. Tím dochází ke „znetvoření“ nižších sociálních tříd. Následně hrozí „pohroma“ na všech stranách, která se týká národa chápaného jako jedno tělo. Toto tělo je ohroženo ve své „dělnosti“, „zachovalosti“ a „fyzické i mravní síle“.

²¹⁵Tamtéž.

²¹⁶Tamtéž.

²¹⁷Tamtéž.

²¹⁸SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887, s. 114-115.

²¹⁹ V tomto kontextu se zřejmě jedná o kritiku tovární velkovýroby, kde každý člověk vykonává v rámci své práce pouze jeden konkrétní pohyb.

Obraz národa jako těla, které není v tomto případě ohroženo „pouze“ úbytkem jistých kvalit, ale přímo „zhoubnou“ nemocí, můžeme vidět i v dalším úryvku: „*Tento úbytek zdravoti a svěžesti sledován jest zcela přirozeně ochablostí i otupělostí pro vyšší zájmy lidské, národní nestatečností a omrzlostí, jež jako zhoubná rakovina šíří se po celém našem ústrojí národním, ničíc již v zárodku každou ušlechtlejší a vznešenější snahu. Nebezpečím tím ohroženy zejména třídy řemeslnické, jichž tělesné vychování zanedbáno s hříšnou, do nebe volající lhostejností.*“²²⁰ V důsledku zanedbání tělocviku je úpadek „zdravosti a svěžesti“, což jsou kvality, jež se týkají „tělesného ústrojí“ národa, uveden do přímé souvislosti (snad dokonce do vztahu příčina – následek) s úpadkem jistých duševních či morálních kvalit čili s „otupělostí pro vyšší zájmy“ a tento přenos kvalit z tělesné do duševní sféry je nahlížen jako zcela přirozený děj do té míry, že „ochablost“ se může významově pojít jak s tělem, tak s duší. Aspekt „zhoubné rakoviny“ je podpořen motivem nekontrolovatelného šíření, které ničí vše již v „zárodku“. Rovněž si všimněme, že nejohroženější skupinou jsou opět příslušníci nižších sociálních tříd.

Další rétoricky bohatá ukázka textu chce obhájit prospěšnost tělocviku a dokázat, že všechny teorie hovořící o opaku jsou mylné. Setkáváme se zde s výrazy odkazujícími k typicky sokolským argumentačním strategiím: „*To co jinde nutným požadavkem rozvoje národního dávno již uznáno, pokládáno u nás nejen zbytečností, leč přímo nebezpečnou hračkou, zájmy státu ohrožující. Středověké, šosácké náhledy tyto jsou charakteristickou známkou celé doby a jejího směru. Mnohde i obce i „na slovo vzaté“ pedagogové zažehnávali nejnesmyslnějšími důvody tělocvik, bláznovstvím, komediantstvím a zbujností jej nazývajíce a celé války křížácké proti němu podnikajíce.*“²²¹ Jednak vidíme srovnávání s ostatními národy, které jsou pro český národ vždy potenciálním nebezpečím a konkurencí. To se v případě těchto blíže nespecifikovaných národů mění kvůli „již uznané“ důležitosti pěstování tělocviku na nebezpečí reálné. Rovněž si můžeme všimnout i narativních prostředků odkazujících tentokrát k negativním příkladům z minulosti – jak již víme,²²² motiv středověku je v sokolské argumentaci symbolem všeobecného úpadku, v tomto případě ještě spojené s šosáctvím, tj. zřejmě přílišnou maloburžoazní upjatostí. Zároveň se zde objevuje motiv křížáckých válek, které zase odkazují na negativní vnímání náboženství.

Naopak příkladem snahy podpořit výpověď kladnými rétorickými prostředky, může být následující ukázka: „*Vítán budiž nám co bratr, jehož ruce zdobí mozole poctivé práce,*

²²⁰SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvaceti letí*. Praha: Grégr, 1887, s. 114-115.

²²¹Tamtéž, s. 100.

²²²Viz kapitola 3. Sokolský diskurz.

*bratrem budiž v našem kruhu, jenž neobdařen statky pozemskými v srdci lásku velkou chová, v jehož srdci pro vše dobré, ctnostné oheň plápolá.*²²³ „Mozole“ vzniklé prací v tomto případě „zdobí“ ruce toho, kdo už se stal „bratrem“, tudíž členem Sokola. Jedná se o silně sociálně inkluzivní výpověď. Tomuto člověku jsou zároveň vlastní další pozitiva jako srdce chovající „lásku“ pro „vše dobré a ctnostné“, přičemž je tato výpověď navíc propojena s obrazem plápolajícího ohně, který má opět dodávat výpovědi kladné konotace.

5.2 Brannost

Další důležitou podmínkou pro rozkvět národa v sokolském pojetí je jeho brannost. V této podkapitole bych ráda popsala, proč je potřeba, aby byl národ branný a jak toho dosáhne. Nejčastěji používaná argumentační, resp. narativní strategie pro legitimizaci brannosti je strategie založená na příkladech z minulosti, přičemž nejčastěji jde o antické Řecko: *„Již Řekové ve všeobecném tělocvičném vzdělání svém spatřovali příčinu válečné převahy, již nad barbary tak skvěle osvědčili.*²²⁴

Jak vidíme v uvedené citaci, tělocvik opět bude hrát pro brannost národa významnou roli. I když je v sokolském pojetí zdaleka nejvýznamnějším prostředkem k jejímu získání, není jediným prostředkem, který musí být optimalizován, aby se národ stal branným. Brannost v sokolském pojetí totiž znamená komplexní kvalitu národa, spočívající v explicitně formulovaných vlastnostech či podmínkách.²²⁵ Konkrétně se jedná o čtyři body, které musí národ splnit, aby se stal branným a to je: vlastnictví válečných prostředků, válečné zřízení, určité tělesné vlastnosti národa a určité duševní a mravní vlastnosti národa. Těmto čtyřem bodům bych se nyní ráda věnovala podrobněji.

První bod, tedy vlastnictví válečných prostředků, což jsou v tomto případě především zbraně, souvisí s předchozí kapitolou o práci. Tyto zbraně by totiž měly být ideálně co nejlepší kvality, tudíž je důležité, aby byl národ ekonomicky vyspělý a mohl si takové válečné prostředky dovolit. V článku z časopisu Sokol,²²⁶ který se přímo týká brannosti, se dozvídáme, že „pušku“ by si měl dokonce opatřit „každý“. Tento článek podává také návod na to, jak na zbraň ušetřit potřebnou částku, jaký typ zbraně si opatřit a jak s ní poté zacházet.

²²³Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola. Praha, 1862, s. 33.

²²⁴Sokol, roč. 1871, č. 6, s. 46.

²²⁵Sokol, roč. 1871, č. 4, s. 30.

²²⁶Sokol, roč. 1871, č. 6, s. 30.

Za druhé brannost národa spočívá ve „válečném zřízení“, což v sokolském pojetí znamená, že je národ schopen poskytnout co nejvíce „branného mužstva“ v co nejkratší době, přičemž toto mužstvo již má být rozčleněné do jednotlivých oddílů a též by mělo být zorganizované a vycvičené k jejich rozličnému válečnému uspořádání do bojových jednotek. V tomto směru nezáleží tolik na počtu mužů, kteří jsou ve způsobilém věku, ale spíše na počtu těch, kteří jsou vůbec schopni k „výkonům bojovným“.²²⁷

To souvisí se třetím a pro Sokoly vůbec nejdůležitějším a nejvíce rozebíraným bodem – branností spočívající v určitých tělesných vlastnostech národa. Výpovědi zabývající se tělesnými vlastnostmi národa v kontextu brannosti se pochopitelně v sokolských textech objevují nejčastěji, zatímco výpovědi týkající se předchozích dvou podmínek brannosti se v textech vyskytují v menšině. V následující ukázce textu názorně uvidíme, že tělesné vlastnosti jsou u Sokola pro brannost vůbec nejdůležitější: „*U nás zvláště vždy jen na zbraň a jisté zručnosti technické váha se klade ne však na lid ten, jenž zbraní tou vládne a cviky i přeměny vykonává. A přece je povaha toho živého „materialu“ ze všeho nejdůležitější. Zbraň se může snadno zaplatit, lid se může v nedlouhé době obstojně vycvičit, může se i nadchnout, avšak tělesné vlastnosti bojovné nelze mu nakvap dodat, zde toliko dlouholetá činnost může mít výsledků rozhodných.*“²²⁸

Národ tedy může relativně snadno získat zbraně a vycvičit lid v používání těchto zbraní, problémem není ani váleční zřízení. Nejdůležitější jsou tělesné vlastnosti národa, které lze získat jenom dlouholetým praktikováním tělocviku. Význam tělocviku je ale v tomto směru podle Sokola stále nedoceněn²²⁹ a jedním z cílů sokolských textů je šířit osvětu v tomto směru. Pozoruhodné také je, že v argumentaci týkající se brannosti jsou těla potenciálních branců kladena na stejnou významovou rovinu jako vojenská výbava či technika s tím jediným rozdílem, že v prvním případě se jedná o materiál „živý“ a vhodný k „opracování“.

Tělesnými vlastnosti, klíčovými pro vojáka, jsou zdraví a zdatnost,²³⁰ které jsou, jak již víme, přímými produkty sokolského tělocviku. Co se týče zdatnosti, jsou zmiňovány zejména síla, obratnost a vytrvalost a v souvislosti se zdravím je důležité tělesné zesílení. Všechny tyto vlastnosti činí muže způsobilým pro různé případy, které mohou nastat ve „válečném životě“.²³¹

²²⁷Tamtéž, s. 45.

²²⁸Tamtéž, s. 46.

²²⁹SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvaceti letí*. Praha: Grégr, 1887, s. 101.

²³⁰Viz kapitola 4.3.1 Tělesná zdatnost.

²³¹*Sokol*, roč. 1871, č. 6, s. 46.

„Můžeme říci, že již každým jednotlivým cvičením o sobě brannost se rozmnožuje, co teprve všeobecným, po delší dobu ba po více generací pěstovaným vzděláním tělesným. Žet silný, obratný, vytrvalý je lepší brance, nežli slabý, nemotorný, malátný, každý bez dalšího dovozování ihned uzná.“²³² Brannost se „rozmnožuje“ každým jednotlivým cvičením, pro maximální výsledky je ale třeba pěstovat tělocvik dlouhodobě, ideálně po „více generací“. Zároveň opět vidíme, že zatímco voják vychovaný tělocvikem bude jakožto zdatný jedinec oplývat „sílu, obratností a vytrvalostí“, jeho tělocvikem nedotčený protějšek bude „slabý, nemotorný a malátný“.

Co se týče tělesných kvalit, stejně jako v předchozí kapitole o práci je třeba zdůraznit, že se člověk, který fyzicky pracuje, automaticky nestává dostatečně tělesně zdatným tak, aby mohl být považován za náležitě branného jedince. Tělocvik je tedy důležitý u tělesně pracujících nejen z hlediska práce, ale také z hlediska brannosti: „Vymlouvá-li se rolník na to, že pracuje celým tělem a že má síly dost, tož upozorňujeme na ubohé nováčky, kteří až dosti síly majíce, přece nejsou s to tělem svým vládnouti při cvičeních vojenských, neboť pouhá síla bez obratnosti tvoří jen nemotornost.“²³³

Za čtvrté spočívá brannost v určité „duševní a mravní“ národní povaze.²³⁴ Národ musí nejlépe po pokolení opět dbát na rozvíjení mravních a duševních vlastností, aby se stal branným. K těmto vlastnostem patří sebedůvěra, odvaha, duchapřítomnost, rychlé samostatné jednání, závodivost, spolehlivost a dochvilnost, přátelství, a řád a kázeň.²³⁵ Jde tedy o jistou komplexní duševní a morální zdatnost,²³⁶ na jejímž vzniku a rozvoji se opět podílí tělocvik: „Žádáme od tělocviku, aby stupňováním zdraví, síly a dovednosti těla i čerstvost ducha, rozhodnost vůle, duchapřítomnost probuzoval, což zajistí i u vojína se přejeme. Bujarý, rozhodný, duševně vzdělaný voják nebude se lhostejně dívat na loupeživé davy nepřátel do vlasti jeho se vdírajících, neopustí vůdce svého v době rozhodné, ale k činu ráznému napne pravici svou a vytrvá nezvratně na místě svém, jak dlouho povinnost mu káže a blaho všeobecné vyžaduje.“²³⁷

Dalšími velmi důležitými vlastnostmi, které voják potřebuje, jsou střídmost a „jednoduchost“ v životních potřebách. To odůvodňují Sokolové tak, že ve válce se často nedá vyhovět ani „nejnutnějším nárokům“, z čehož vyplývá, že čím více potřeb voják má, tím

²³²Tamtéž, s. 45.

²³³Sokol, roč. 1974, č. 8, s. 55.

²³⁴Sokol, roč. 1871, č. 4, s. 30.

²³⁵Sokol, roč. 1871, č. 7, s. 53-54.

²³⁶Viz kapitola 4.3.3 Duševní zdatnost.

²³⁷Sokol, roč. 1974, č. 11, s. 74.

horším se stává.²³⁸ Podstatné je, že i tyto kvality jsou produktem tělocviku: „(...) *jistý způsob prostoty a jednoduchosti v potřebách životních a mužné opovrhování vším zbytečným pohodlím a fintěním, jakož i hrdost na skrovnou míru hmotných potřeb vlastních, z tělocviku pravým směrem vedeného mimoděk vzrůstají. Toť jsou však podmínky onoho neoblomného a vytrvalého ducha válečného* (...).“²³⁹

Důraz na brannost národa v sokolských textech je vzhledem k četným v textu vyjadřovaným obavám z ostatních národů zřejmý. Branný národ má tedy plnit především jednu zásadní funkci – ubránit se v případě napadení nepřítelem.

5.3 Tělesná výchova

Jak můžeme vidět výše, tělocvik má v sokolském chápání více než cokoliv jiného charakter výchovy k práci a k brannosti. Ačkoliv sám o sobě není průpravou k výkonu řemesla nebo jakékoliv tělesné práci, činí jednotlivé členy národa způsobilými ke všem z nich, takže budou tito tělocvičně vychovaní jedinci schopnější, co se týče různých odborných činností, především těch, které se zakládají na tělesných vlastnostech. Z toho vyplývá, že tělocvik je jakýmsi „všeobecným vzděláním těla“.

Jako „všeobecné vzděláním těla“ je tělocvik u Sokolů staven na roveň ke „všeobecnému vzděláním duše“ a je tedy nezbytně nutné, aby tělesná výchova probíhala už od raného dětství.²⁴⁰ Cílem Sokola tudíž bylo nejen to, aby se v sokolských tělocvičnách vychovávala také mládež,²⁴¹ ale rovněž se sokolové snažili prosadit teorie o blahodárnosti tělocviku tak, aby byl povinně vyučován na všech školách. Tělesná výchova na českých školách ve 2. polovině 19. století totiž nebyla samozřejmostí a ze sokolských textů, které mají za cíl bránit a potvrzovat prospěšnost tělocviku, usuzují, že jsou do určité míry reakcí na dění v rámci veřejného prostoru, kde vystupovaly hlasy prosazující nebezpečnost tělocviku a stavějící se proti jeho pěstování a výuce. Pro přiblížení situace ohledně výuky tělesné výchovy v českém školství, je potřeba malý exkurz do historie školního tělocviku.²⁴²

²³⁸Sokol, roč. 1871, č. 7, s. 54.

²³⁹Tamtéž, s. 53.

²⁴⁰Dítě v předškolním věku by se v ideálním případě mělo věnovat dokonce pouze vývoji svého těla, protože s nástupem do školy mu bude tato možnost, zejména kvůli nevyhovujícímu školskému systému, který opomíjí tělesnou výchovu, odejmata. Tato tělesná výchova malého dítěte by měla probíhat velmi nenásilnou formou.

²⁴¹SCHEINER, Josef. *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvacetiletí*. Praha: Grégr, 1887, s. 115.

²⁴²Viz kapitola „Školní tělesná výchova v českých zemích (do roku 1918)“ z KÖSSL, Jiří.; ŠTUMBAUER, Jan; WAIC, Marek: *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004, s. 117–120.

Tělocvik měl být zaveden jako nepovinný předmět na středních školách a gymnáziích od roku 1849. Od roku 1869 měl být povinně zaváděn na obecných a měšťanských školách. Na reálných školách poté od stejného roku na Moravě a od roku 1874 v Čechách. Na gymnáziích začal být tělocvik povinně vyučován v roce 1893. Toto platilo pouze pro chlapecké školy. Co se týče dívčích škol, povinný tělocvik měl být zaváděn rovněž od roku 1869, což bylo ale zrušeno školskou novelou roku 1883 a dívčí tělocvik byl nepovinným předmětem ještě na začátku 20. století. Podstatný je ale fakt, že i když byl tělocvik zaveden jako povinný předmět, ne vždy to znamenalo, že byl skutečně vyučován.²⁴³ Pokud tedy hovoříme o zavedení tělocviku do škol, lze s přesností datovat pouze rok, kdy bylo vydáno příslušné císařské nařízení, říšský zákon či novela. Stav výuky tělesné výchovy na českých školách by se tedy v rámci sokolských měřítek nedal pokládat za uspokojivý.

V tomto kontextu se v sokolských textech objevuje velká nespokojenost se situací ohledně výuky tělesné výchovy ve školách: „*Jak školy naše zřízeny jsou, ví každý, zajisté že nepřispívají k tomu, aby podporovaly zdraví a tělesné vyvinutí svých svěřenců. Od rodičů a učitelů se namnoze jen žádá, aby děti prospívaly v učení; aby ale také péči měli o tělesné prospívání, to pokládají zhusta za zbytečné.*“²⁴⁴ Kritice jsou tedy v tomto případě vystaveni i rodiče, které opomíjejí tělesnou výchovu svých dětí. Sokol se tak obrací na rodiče a učitele, aby pečovali o „těla“ svých svěřenců tím, že se budou starat jak o jejich „prospívání v učení“, tak o jejich „prospívání tělesné“.²⁴⁵

Jak již víme, absence tělesné výchovy vede k nemocem, tělesné degeneraci a dalším negativním fyzickým i psychickým vlastnostem. Ty se projeví zejména ve chvíli, kdy má mladý člověk, který prošel nevyhovujícím systémem vzdělání, vykonávat fyzickou práci, a tím přispět k rozkvětu národa. Jeho tělo, které není zvyklé na žádnou fyzickou námahu, snadno podléhá nemocem, a jak již také víme, vlivem jednotvárné práce se vyvíjí pouze jedna část těla, přičemž ostatní části „zakrsávají“.²⁴⁶ Problém ale nastává i u těch jedinců, kteří hodlají ve studiu pokračovat. Tito studenti se totiž kvůli špatné školní výchově nemohou správně vyvíjet. Sokolové kritizují, že se tak tito mladí lidé pohybují jenom mezi „seděním školním“ a „zkaženým vzduchem kaváren“. Tato mládež poté v „nejkrásnějších letech svého života“ není „svěží, bujará a rázná“, jak by měla být, ale vyznačuje se „líčenou uhlazeností a předčasnou rozumností, jakož i chorobným zevnějškem“ a později „chřadne“.²⁴⁷

²⁴³Důvodem mohla být například absence tělocvičny nebo nedostatek kvalifikovaných učitelů.

²⁴⁴*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

²⁴⁵Tamtéž, s. 18.

²⁴⁶Tamtéž, s. 17.

²⁴⁷*Sokol*, roč. 1872, č. 3, s. 17.

Absence tělesné výchovy ve školství se negativně podepisuje i na národní brannosti. V minulé kapitole jsme viděli, že významnými vlastnostmi vojáka jsou „bujarost, rozhodnost, a duševní vzdělanost“. Takový člověk ovšem nevyjde ze stávající vzdělávacího systému, ale pouze ze sokolského tělocviku: *„Jaký to rozdíl mezi vojínem takovým a člověkem, který nezvyklý ruchu společenskému, nezvyklý každému rozhodnému pohybování, uhýčkán v tmavé domovní a školní síni zakrsal na těle a na duši. Takový člověk, ač dostane-li se vůbec mezi řady bujarých vojínů, mezi nimi hyne a jest všude pozadu. Takový voják zajisté nechová lásku k veliteli svému, považuje jej za mučitele a jako zbabělec před nepřítelem utíká bez starosti o své druhy, o drahou vlast. Může li však tělocvik opravdu něco tak důležitého působiti, (...) pak nemůže býti důležitějšího odvětví vyučování než jest tělocvik (...).“*²⁴⁸

Své výpovědi se autoři textů opět snaží rétoricky podpořit pomocí silně negativně konotovaných figur: *„(...) umučit, utryznit se musí žáci, aby zakrněli na těle i na duchu.“*²⁴⁹ Žáci jsou „mučeni“ a „trýznění“, což vede k „zakrnění“ – všimněme si, že nejen tělesnému, ale i duševnímu. Pro mládež, která není tělesně vychovávána, jsou používány botanicky laděné metafory, které mají především zdůraznit tělesnou křehkost. Tato mládež například vypadá jako „z jara pomrzlý květ“²⁵⁰. Dítě může být také přirovnáváno k „bylince ve skleníku“.²⁵¹

²⁴⁸Sokol, roč. 1873, č. 18, s. 146.

²⁴⁹Sokol, roč. 1871, č. 9, s. 50.

²⁵⁰Sokol, roč. 1872, č. 3, s. 17.

²⁵¹Tamtéž, s. 17-18.

6. Závěr

Ve své práci jsem se na základě analýzy raných sokolských textů snažila ukázat, do jaké míry a jakým způsobem je sokolský diskurz vystavěn na nacionálně-ideologických základech. Vycházela jsem z předpokladu, že nacionální ideologie je komplexní, byť neohraničený a nejednoznačně definovatelný, princip, který spojuje a rozvíjí určité předpoklady, ideje a v případě 19. století zejména ideály za účelem jejich masivního rozšíření a kladného přijetí. Nacionální ideologie v sokolských textech využívá pro dosažení svých cílů a ideálů právě specifický sokolský diskurz. V rámci tohoto diskurzu jsem se zabývala tím, na kterých konkrétních argumentačních rovinách se tato nacionálně-ideologická podmíněnost „sokolského“ řádu vypovídání projevuje, jak vypadají explikativní, narativní a rétorické strategie spojené s legitimizací tělocviku a jaké normy jsou kladeny na člověka jako ideálního člena národa.

V kapitole o sokolském diskurzu jsem na ukázkách různých sokolských textů ukázala diskurzivní mechanismy a došla jsem k závěru, že jde o diskurz velice homogenní a repetitivní, který používá bohaté množství rétorických prostředků a narativních motivů. Co se týče argumentačních strategií, v rámci nejširšího legitimizačního rámce, což je idea národa jako celku, vystupují ještě různé další strategie, které mají za úkol poskytnout argumenty pro uznání tělocviku jako nejlepšího prostředku pro rozkvet národa. Jsou to: strategie inspirovaná evoluční teorií, strategie založená na vymezení českého národa vůči jiným a národům a strategie poskytující příklady z historie.

V další kapitole jsem ukázala, jak vypadá člověk, který odpovídá nacionálním normám. Tento člověk musí především splňovat určitá kritéria, která souvisí zejména s kategoriemi zdraví a zdatnosti. Podstatné je, že těchto norem lze dosáhnout vždy pouze dlouhodobým a pravidelným pěstováním tělocviku. Vychovávat tyto ideální národní příslušníky bylo tedy pro Sokoly v souvislosti se vzkvétáním národa zásadní. Národ je totiž v sokolském pojetí zcela závislý na lidech, kteří ho tvoří a jako takový dokonce přejímá vlastnosti těchto lidí, je personifikován a stává se sám „tělem“ s biologickými a charakterovými vlastnostmi, které jsou srovnatelné s vlastnostmi těla lidského. Přesvědčení, že národ má určité vlastnosti, které se mohou zdokonalovat nebo naopak upadat, že národ může být stejně tak zdravý či nemocný jako kterýkoliv z jeho členů, je zásadní součástí sokolského diskurzu.

Člověk (a tím i národ) se tedy pěstováním tělocviku stává zdravým, krásným a zdatným, což vede ke kýženému rozkvětu národa a jeho zachování do budoucnosti. Získané

kladné vlastnosti totiž prakticky využije – jednak ve smyslu optimalizace ekonomické produkce a také ve smyslu získání brannosti, díky níž bude národ schopný ubránit se před ostatními národy. Tělocvik je tedy chápán jako výchova k práci a brannosti, s čímž souvisí i často se vyskytující apel sokolských textů na zavedení tělocviku jako povinné součásti školní výchovy.

Hlavním cílem sokolských textů tedy bylo zejména vzbudit ve čtenářích dojem, že vlastně ani nemají jinou možnost než cvičit, protože jde o všeobecný prospěch národa a uhájení vlastní budoucnosti.

Seznam použité literatury

Prameny:

Památník Sokola Pražského. Praha: Sokol Pražský, 1883.

Pravidla Tělocvičné jednoty pražské Sokola. Praha: Sokol Pražský, 1862.

Rádce Sokolský. Praha: Grégr a syn, 1897.

RANK, Josef; VICHTERLE, František (eds): *Sokol. Národní kalendář československý na obyčejný rok 1863*. Praha: Alexandr Štorch, 1862.

SCHEINER, Josef: *Dějiny Sokolstva v prvním jeho pětadvaceti letí*. Praha: Grégr 1887.

SCHEINER, Josef: *Úvahy a řeči Dr. Miroslava Tyrše*. Praha: Sokol Pražský, 1894.

Sokol: časopis zájmům tělocvičným jmenovaný. Praha: Sokol Pražský, 1871-1876, 1881-1882.

TYRŠ, Miroslav: *Statisticko-historický přehled jednot sokolských pro rok 1865*. Praha: Stýblo, 1866.

TYRŠ, Miroslav: *Úvahy a řeči o věci sokolské*. Praha: Česká obec sokolská, 1919.

TYRŠ, Miroslav: *Základové tělocviku*. Praha: Matice Sokola pražského, 1926.

VANÍČEK, Karel: *Sokolstvo, jeho směr a cíl*. Praha: Grégr, 1891.

Odborná literatura:

ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.

DARWIN, Charles. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: John Murray, Albemarle Street, 1859.

DIVÍNOVÁ, Magdaléna: *Vývoj idey brannosti v tělovýchovném hnutí Sokol a jeho vliv v I. světové válce*. Praha: FF UK, 2008.

Dopisy Dr Miroslava Tyrše Ctiboru Helceletovi. Praha: Česká obec sokolská, 1941.

DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Miroslav Tyrš – prohry a vítězství*. Praha: Olympia, 1989.

FIKAR, Alois: *O Sokole a sokolství*. Praha: Československá obec sokolská, 1947.

FORMÁNKOVÁ, Kateřina: *Kalokagathia: fenomén tělesné výchovy*. Praha: FHS UK, 2011.

GREBENÍČKOVÁ, Růžena: *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení*. Praha: Prostor, 1997.

HAVLÍČEK, Věnceslav: *Miroslav Tyrš*. Praha: Orbis, 1947.

HAVLÍČEK, Věnceslav: *Jindřich Fügner*. Praha: Orbis, 1948.

JANDÁSEK, Ladislav: *Přehledné dějiny Sokola*. Praha: Grégr a syn, 1937.

KÖSSL, Jiří; ŠTUMBAUER, Jan; WAIC, Marek: *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum, 2004.

KOZÁKOVÁ, Zlata: *Praha – pohyb – Sokol*. Praha: Česká obec sokolská Ústřední škola, 1998.

KREJČÍ, Antonín: *Tyrš a dnešek*. Praha: Grégr a syn, 1946.

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav: *Antické myšlenky v Tyršově sokolském a národním programu*. Praha: Československá obec sokolská, 1923.

MAZÁČ, Tomáš: *Sokolská ideologie ve sletových scénách z let 1907-1938*. Brno: FF MU, 2010.

NOLTE, Claire: *The Sokol in the Czech lands to 1914: Training for the nation*. New York: Palgrave 2002.

NOVOTNÝ, Jan: *Sokol v životě národa*. Praha: Melantrich, 1990.

PELIKÁN, Jan: *O Sokole*. Praha: Československá obec sokolská, 1920.

PELIKÁN, Jan: *Sokolská myšlenka*. Praha: Československá obec sokolská, 1930.

PETRASOVÁ, MACHALÍKOVÁ [Ed.]: *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

POKORNÝ, Jiří: Osvětová činnost českého Sokola. In SEKERA, Martin (ed.): *Badatelské problémy 19. století. Sborník k nedožitým šedesátinám profesora Otty Urbana*. Praha: Karolinum, 2000.

RATAJOVÁ, Jana; STORCHOVÁ, Lucie: *Žádná ženská člověk není: Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*. Praha: Scriptorium, 2010.

RANDÁK, Jan; NEČASOVÁ, Denisa: Genderové aspekty konstrukce reálného a symbolického těla. In PETRASOVÁ Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

SMYČKA, Václav: *Sokolské performace. Semioticko historická analýza Sokola (1862-1882)*. Praha: FF UK, 2011.

STEHLÍKOVÁ, Eva: Obřadní a divadelní prvky v sokolském hnutí. In FREIMANOVÁ, Milena (ed.): *Divadlo v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1985.

WAIC, Marek: *Byli jsme a budem*. Praha: Agentura LEMAN s.r.o., 2012.

WAIC, Marek: Rej těl v rytmu vlastenectví, Sokolské slety 1882-1938. In PETRASOVÁ, Taťána; MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): *Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2010.

WALDAUF, Jan: *Sokol: malé dějiny velké myšlenky*. Luhačovice: Atelier IM, 2007.